



Lietuvos kariuomenės „R“ planas (1939–1940 m.)

Vytautas Jokubauskas

Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas,
Herkaus Manto g. 84 (VI korpusas), Klaipėda, el. paštas pilsotas@yahoo.com

Anotacija. Straipsnyje analizuojamos buvusios ginkluoto pasipriešinimo sovietinei okupacijai 1940 m. perspektyvos. Aptariamas Lietuvos kariuomenės „R“ planas, kuris buvo parengtas karinio konflikto su SSRS atvejui. Atskleidžiama, kokiose pozicijose Lietuvos kariuomenė planavo pasitikti iš rytų ir pietryčių puolantį priešą. Pateikiamos teorinės išvalgos, kokio lygio galėjo būti pasipriešinimas sovietinei okupacijai, kokiomis kryptimis ir kokiu tempu galėjo vystytis kariniai veiksmai.

Esminiai žodžiai: „R“ planas, sovietinė okupacija, Lietuvos kariuomenė, mobilizacija, kariniai žaidimai, ginkluotas pasipriešinimas.

Abstract. The article analyses the former prospects of armed resistance to Soviet occupation in 1940. It discusses Plan “R” of the Lithuanian Armed Forces prepared for the case of a military conflict with the USSR. The article reveals the positions in which the Lithuanian Armed Forces were planning to confront the enemy from the east and southeast. It provides theoretical insights on the likely level of resistance to the Soviet occupation, the directions and pace at which military actions could have taken place.

Key words: Plan “R”, Soviet occupation, Lithuanian Armed Forces, mobilization, military simulations, armed resistance.

Įvadas

Alfredas Bumblauskas rašė, kad, kai prisimenama „tragiška diena – 1940 m birželio 15-oji, – pradedama klausti, kas būtų buvę, jeigu būtų iššauta? Juk svarstant būtent tokį klausimą ir girdėti priekaištų 1940-ųjų veikėjams. Sakoma – ne tik galėjo, bet ir turėjo

iššauti (nors kažkodėl šiuose svarstymuose dažniausiai šnekama tik apie simbolinį šūvį, užuot tyrus ir svarsčius racionalų kariuomenės vaidmenį vykdant iki šiol mažai žinomą planą „R“, pridengiant Vyriausybės pasitraukimą ir apskritai egzilinės Vyriausybės sudarymo galimybes)“ [22, 127]. Toliau konstatuojamas, kad „iki šiol abejojama, ar būta plano „R“, nors apie jį fragmentiškai kalbama jau generolo Stasio Raštikio atsiminimuose, o istorikas ir diplomatas Vytautas Žalys teigia jį matęs Lietuvos valstybės archyve. Anot jo teiginių, 1938 m. buvo numatyta, kad kariuomenė dieną „x“ pridengs Lietuvos vyriausybės traukimąsi į Vokietiją“ [22, 154], nors 1938 m. tokio plano egzistavimas nerealus. Periodiškai viešojoje erdvėje pasirodo įvairių pasisakymų ir vertinimų dėl Lietuvos galimybių pasipriešinti sovietinei okupacijai 1940 m. Vieni teigia, kad okupacija buvo neišvengiama ir Lietuva negalėjo išsaugoti suvereniteto [34] arba kad „gigantiška sovietų karo mašina, su jos neišsemiamais rezervais, net ir priešinant, anksčiau ar vėliau vis tiek būtų sutraiškusi Baltijos valstybes“, tad Lietuva tiesiog išlaukė tos valandos, kai žlugo sovietų imperija [82]. Kiti, kad priešintis buvo būtina [106], o tretį padėtį vertina gana kritiškai įžvelgdami Lietuvos Vyriausybės klaidas bei kariuomenės nepasirengimą [90; 108]. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministrė Rasa Juknevičienė, analizuodama 1940 m. įvykius, drąsiai teigia, kad birželio 15 d. buvo politinė kapituliacija, o „Lietuva turėjo tikrai didelę, tinkamai parengtą kariuomenę <...>“ [55].

Kęstutis K. Girnius yra pažymėjęs, kad „<...> tą birželio 15-ąją Lietuvos likimas daugeliui buvo neaiškus. Jei Lietuva būtų net trumpai ginklu pasipriešinusi Raudonosios armijos įžygiavimui, tai invazija ir okupacija būtų akivaizdi. Bet pirmosiomis dienomis tvyrojo nežinia <...>“ [33, 325]. Autorius, plėtodamas mintį, kaip alternatyvą įvardijo galimybę atmesti SSRS ultimatumą ir Vyriausybei trauktis į Vokietiją bei įsakyti „vienam pulkui kelias valandas ginti Kauną ar kitą miestą, kad nebūtų jokių abejonių dėl agresijos fakto“ [32, 89], taip išryškindamas nerealizuotą simbolinį pasipriešinimą. Tačiau ar SSRS agresijos prieš Baltijos šalis faktas kelia abejonių? Juk dėl 1938–1939 m. Vokietijos agresijos Austrijos ar Čekoslovakijos atžvilgiu neabejojama, nors minėtose šalyse ginkluoto pasipriešinimo okupacijai taip pat nebuvo. Tačiau pasipriešinimo okupacijai 1940 m. birželį nebuvimo emocinė problema Lietuvos visuomenėje akivaizdi ir XXI a. pradžioje, o internetinėje www.google.lt paieškų sistemoje įvedę *1940 m. birželio 15 d. Lietuvos sovietinė okupacija* gautume keliolika tūkstančių rezultatų. Apskritai dalį Lietuvos visuomenės dėl 1940 m. birželio sovietinės okupacijos iki šiol kamuoja nenumaldomas „vieno kraujo lašo troškuly“, kurį įkūnija Jono Aisčio eilėraštis *Vienas kraujo lašas*. Liudas Truska teigė, kad nepriklausomybės metais Lietuva kariuomenei išleido milijardą litų, kariuomenė buvo gana neblogai apginkluota, o šauliai ir tauta laisvei neabejingi, todėl buvo galima priešintis ginklu [91, 65], visai kitokį padėties įvertinimą pateikė jau minėtas K. K. Girnius, pasidalindamas įžvalga, kad „nepasirengusios Lietuvos ginkluotosios pajėgos būtų buvusios greitai išsklaidytos, tad pasipriešinimas būtų atbaidęs ne tiek agresorių, kiek kitas mažas valstybes, kurios matytų, jog priešintis beviltiška“ [32, 89]. Taigi galimų alternatyvų analizė sudaro galimybes ne tik

naujiems istoriniams tyrimams, bet ir stiprinant visuomenės ir kariuomenės valią ginti valstybingumą ateityje.

Tyrimai, susiję su „R“ planu ir ginkluoto pasipriešinimo galimybėmis 1940 m., atsiemia į daugiau nei prieš du dešimtmečius skelbtus V. Žalio darbus [142; 143; 144], kiek vėliau Arvydas Anušauskas įvertino sovietų sutelktas pajėgas Lietuvos pasienyje ir jų techninę būklę [15], Stasys Knezys įvertino 1940 m. Lietuvos kariuomenės taikos meto pajėgas [80]. Analizuojant padėtį kariuomenėje 1940 m., svarbu paminėtini Šarūno Liekio [89], Vytauto Lesčiaus [86; 87], Algimanto Kasparavičiaus [77; 78], Gintauto Surgailio [120] darbus, kuriuose atkleidžiamas Lietuvos kariuomenės pasirengimas, ištekliai ir nuostatos. Taigi į diskusiją dėl 1940 m. kapituliacijos ir ginkluoto pasipriešinimo nebuvimo įsitraukia ne tik istorikai, bet ir politikai, tačiau kai kurie viešai išsakyti teiginiai, manytume, reikalauja platesnės istorinės analizės. Todėl verifikuosime „R“ plano buvimo faktą ir sieksime nustatyti Lietuvos kariuomenės planuotas gynybines ribas ir galimas RA puolimo kryptis, kurias buvo planuojama ginti. Be to, analizuosime ginkluoto 1940 m. birželį pasipriešinimo perspektyvas. Straipsnyje, greta kitų istorijos tyrimams būdingų metodų, plačiai taikomas analogijų metodas.

Nerastas „R“ planas

Iki šiol Lietuvos kariuomenės planas „R“ dėl neišlikusių dokumentų nėra išsamiai išanalizuotas. Anot V. Žalio, 1939 m. sutriuškinus Lenkiją, planas „L“ tapo neaktualus, o truputį pakoregavus – virto planu „R“. Tačiau pasirašius savitarpio pagalbos sutartį su SSRS ir įsikūrus RA įguloms Lietuvoje „L“ planas virto Kauno gynimo planu krizės su SSRS atveju. Pagrindiniu Lietuvos kariuomenės gynybiniu planu laikytas planas „V“ [143, 67, 69]. „R“ plano buvus savo prisiminimais patvirtina bent trys Lietuvos karininkai. Buvęs kariuomenės vadas div. gen. S. Raštikis konstatavo: „Visų tų planų paruošimas [„V“, „L“ ir „R“ – V. J.] buvo atliktas dar mano vadovavimo laiku. 1939 m. pabaigoje Kauno gynybos planas „R“ buvo papildytas dar naujais nurodymais apie mūsų karinį reagavimą prieš galimus rusų karinių įgulų (bazių), buvusių Lietuvoje, karo veiksmus“ [114, 611]. O buvęs diplomatas gen. št. plk. Kazys Škirpa tuo klausimu teigė: „<...> planą, kaip rusams pasipriešinti, mūsų kariuomenės vadovybė turėjo paruošusi, jis buvo pateiktas pačiam A. Smetonai, kaip resp. prezidentui ir vyr. ginkluotųjų pajėgų vadui, o taip pat iš anksto duotos parengiamosios direktyvos kariuomenės dalių vadams, kaip sakytą planą reikėtų vykdyti, aplinkybėms to pareikalavus“ [124, 17]. Buvęs Raseinių karo komendantas plk. ltn. Kazys Ališauskas, prisimindamas 1939–1940 m. įvykius, rašė: „Ar buvo paruošti planai? Nėra jokios abejonės, kad planai, kaip gintis, priešui Lietuvą užpuolus, buvo paruošti. Planai paruošiami slapta, kariuomenės vadui įsaktus, ir laikomi spintose. Reikalui esant, kariuomenės vadas įsako, kurį planą vykdyti“ [14]. K. Ališauskas mini, kad 1939 m. tarnaudamas 5-ajame PP dalyvavo rengiant planus Kauno miestui ginti („L“ – puola lenkai

ir „V“ – puola vokiečiai). Pagal minėtus planus, pavojaus atveju Kauno įgulos daliniai tvirtovės fortų pozicijas turėjo užimti per 2 val. „1939 m. rugsėjo mėn. prasidėjo antrasis pasaulinis karas. Lenkija tapo nugalėta, užimta vokiečių ir Sovietų Rusijos. Lenkų vietoje atsistojo sovietų Rusija – rytuose. Gynimosi plane buvo padaryta pataisų, bet neesminių. Vietoj „L“ buvo įrašyta „R“ – reiškia raudonieji rusai [158]. Visa kita liko galioje. 1940 m. pradžioje tapus kariuomenės vadu gen. Vincui Vitkauskui, pastarasis šį planą peržiūrėjo ir padarė pataisų. Kai kuriose vietose pozicijas perkėlė nuo fortų linijos į priemiesčius, arčiau gyvenviečių. Visą kitą pasiliko kaip buvo. Esmėje skirtumai nedideli“ [14].

Plano buvimą patvirtina ir archyviniai dokumentai, rasti Lietuvos centriniame valstybės archyve (LCVA). Pastarieji leidžia ne tik patvirtinti planą buvus, bet ir įvardyti jo rengimo bei galiojimo chronologines ribas. 1940 m. gegužės 6 d. kariuomenės štabo I skyriaus dokumente rašoma: „Pagal divizijų MOB plotus ir veikiančias priedangos „V“ ir „R“ direktyvas, Kariuomenės vadui įsakius, šaulių op. priklausomybė sutvarkoma taip, kaip priede – žemėlapyje parodyta“ [65]. Lietuvos kariuomenės Vilniaus komendantūros karininkai 1940 m. pradžioje dalyvavo rengiant „R“ planą [86, 328–329]. 1940 m. gegužės 8 d. Vilniaus geležinkelio stoties komendantas skundėsi Vilniaus įgulos viršininkui dėl inžinerijos karininkų kaitaliojimo, nes, anot jo, vos išitraukę į darbą karininkai buvo keičiami, o tai neigiamai veikė darbą, teigta, kad vykdant įsakymus buvo „parengti „PA I“ ir „R“ [planai – V. J.], <...> karininkai turi atitinkamus tuose planuose įsipareigojimus ir nuo jų sąstato nuolatinumo daug priklausys pavestos man [komendantui – V. J.] planų dalies sėkmingas vykdymas“ [134]. 1940 m. gegužės 27 d. I PD štabas raporte dėl atskiros Vilniaus geležinkelio stoties komendantūros steigimo konstatavo, kad „komendantūra turi svarbius operacinius uždavinius pagal „R“ planą“ ir kad geležinkelių pareigūnai turėjo stebėti „svetimos kariuomenės ir jos transportų judėjimą mūsų [Lietuvos – V. J.] geležinkeliais“ [43]. 1940 m. gegužės 16 d. 3-iojo AP II AG vadas raporte pažymėjo, kad jo vadovaujama AG karo veiksmų atveju turėjo remti 9-ąją PP, „vykdant „R“ ir „V“ kryptių operacines direktyvas“ [7]. Taigi remiantis turimais memuaristikos ir archyviniais duomenimis, galima teigti, kad 1940 m. Lietuvos kariuomenės planas „R“ ne tik egzistavo, bet ir galiojo, tačiau dėl duomenų stokos jo pobūdžio tiksliai nusakyti kol kas neįmanoma. Galimas dalykas, kad dėl okupacijos išvakarėse vykusio dokumentų (susijusių su žvalgybos duomenimis apie SSRS karines pajėgas) masinio naikinimo, pilno ir išsamaus „R“ plano vaizdo atkurti ir ateityje nepavyks. 1940 m. birželio 7 d., Maskvoje prasidėjus Lietuvos ir SSRS deryboms, kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas gen. št. plk. Konstantinas Dulksnys įsakė per savaitę sunaikinti slaptus II skyriaus dokumentus, išleistas slaptų žinių apie SSRS santraukas [15, 179]; iš esmės kariuomenės štabo II skyrius 1940 m. birželio 7 d. įsakyme buvo nurodyta sunaikinti visas skyriaus nuo 1939 m. rugsėjo 17 d. išleistas slaptas žinių santraukas [67], nors, regis, apie paties „R“ plano dokumentų naikinimą neužsimenama. Vykdydama įsakymą 1940 m. birželio 12 d. specialiai sudaryta komisija Kėdainių įguloje sunaikino 35 dokumentus [13]. Prisimindamas dokumentų kariuomenėje 1940 m. birželį naikinimo vąjį, K. Ališauskas dėstė: „<...> 1940 m. birželio 15 d.

gen. V. Vitkauskas, prieš išvykdamas į Gudagojų susitikti su Sovietų Rusijos generolu Pavlovu, pasiuntė vieną karininką į 2 ir 5 pėst. pulkus, įsakydamas paimti ir sunaikinti tuos planus [„R“ – V. J.]. Atvykęs į 2 pėst. pulką karininkas (pavardės neprisimenu) gavo planus ir juos sudegino krosnyje. Tai padaręs, pasakė: „Dabar vyksiu į 5 pėst. pulką atlikti tą patį uždavinį.“ Galime numanyti, kad visi planai sulaukė panašaus likimo, t. y. buvo sudeginti [14]. Panašiai 1940 m. birželio padėtį įvertino ir Karo mokyklos bataliono vadas gen. št. plk. Int. Juozas Listopadskis, teigdamas, kad 15 d. Karo mokyklai grįžtant iš Švenčionėlių poligono šaudymo pratybų [159] mažoje stotelėje už Pabradės traukinio ešelonas buvo sustabdytas ir jis, kaip ešelonas vadas, per Vilniaus geležinkelio stoties komendantą telefonu gavo kariuomenės štabo viršininko div. gen. Stasio Pundzevičiaus įsakymą: „<...> ešelonui Vilniuje nesustoti, o vykti tiesiai į Kauną. Jeigu kelyje sutiksime Raudonąją armiją, būkite lojalūs, nesipriešinkite! Jeigu ką turite iš „M III“ (mobilizacinių planų bei direktyvų), nedelsdamas sunaikinkite“ [96, 66, 73–79]. Todėl archyvinėse bylose pavyksta rasti tik informacijos apie „R“ planą nuotrupų, o tyrime tenka remtis šalutiniais dokumentais.

Lietuvos kariuomenės planavimas ir karinis pasirengimas (1939–1940 m.)

Jau minėti faktai apie „R“ planą ir su juo susijusių dokumentų naikinimą nereiškia, kad 1939–1940 m. Lietuvos kariuomenė rengėsi karui tik su ilgamečiu sąjungininku SSRS. Žinoma, abejojama sovietų nuoširdumu ir 1940 m. vasario mėn. Vyriausybės posėdyje nutarta SSRS agresijos atveju priešintis ginklu, bet konstatuota, kad atremti SSRS RA Lietuvos kariuomenė nepajėgsianti, tačiau stabdydama galėjo trauktis link Vokietijos ir ten internuotis. Buvo nuspręsta per tris mėnesius parengti atitinkamą planą ir perdislokuoti dalinius bei paskirti patikimus vadus. Tačiau konstatuota, kad vienbalsiai priimtas Vyriausybės nutarimas nebuvo įgyvendintas [28, 403–404]. Nors pastaruoju teiginiu, kad kariuomenėje nebuvo įgyvendinamas sprendimas dėl pasirengimo priešintis SSRS invazijos atveju tenka abejoti.

1939–1940 m. kariuomenės štabas, po Lenkijos žlugimo pasikeitus geopolitinei situacijai, konstatavo, kad „pirmoje eilėje mums [Lietuvai – V. J.] tenka skaitytis su esamu faktu, t. y. su tuo rytų pavėsiu, kurio prieglobstin mes esame atsidūrę. Jei skaitytis su to prieglobsčio būsima gera valia, tai mūsų karinių pajėgų didinimo įtempimą galima būtų ir atleisti. Jei čia pat paleidus ir kitus galimumus, bet išeinant iš mūsų dabartinio ekonominio pajėgumo ir turint galvoje mūsų valstybės ekonominių bei kultūrinių reikalų artimoje ateityje gausumą yra aišku, kad daug ko padaryti mūsų karinio pajėgumo sustiprinimui negalėsime“ [56]. Taigi minėti apibendrinimai suponuoja mintį, kad Lietuvos kariuomenė matė SSRS karinę galią Vokietijos karinės grėsmės kontekste ir realiai įvertino savo galimybes stiprinti nacionalines karines pajėgas. Kariuomenės štabas lygiagrečiai su „R“ plano rengimu intensyviai dirbo koreguodamas ir „V“ planą. V. Žalio teigimu, 1940 m.

kovo 13 d. Kariuomenės štabo Organizacijos ir mobilizacijos skyrius kariuomenės vadui išreiškė pageidavimą aptarti operacinį planą prieš SSRS, nes Operacijų skyrius visiškai tam neskyrė dėmesio, akcentuodamas tik planą „V“ [144]. Iš tikro kariuomenės štabo I skyrius savo 1940 m. darbų plane buvo numatęs būtinybę parengti naujus operacijų planus ir juos suderinti su RA, numatyti veikimo barus, aptarti vadovybės klausimą, karinius žaidimus suderinti su galimais RA veiksmais [63]. Lietuvos kariuomenėje planuota apie galimą Lietuvos susitarimą su Latvija dėl bendrų karo veiksmų Vokietijos puolimo atveju ir kad latviai gintų pozicijas Lietuvos teritorijoje, šiauriau nuo Padubysio ir Radviliškio. Vyriausybei ir kt. numatyta evakuotis į Zarasų, Rokiškio, Utenos ir Švenčionėlių apskritis (į rytus už Pavoverės–Molėtų–Anykščių–Pandėlio–Onuškio linijos) [36, 8]. Lietuvos kariuomenė taip pat planavo ginti apie 150 km pozicijas nuo Kauno iki Bazilionų palei Dubysą ir Nemuną, tam sutelkiant 11 PP, kitus 2 PP paliekant rezerve, 2 PP apsaugai Vilniuje ir 2 PP panaudojant priedangai [35]. Beje, minėtas planas atskleidžia, kad 1 PP vidutiniškai ginti buvo numatoma skirti apie 14 km [164]. Taigi minėti faktai patvirtina, kad Lietuvos kariuomenė karinės sąjungos 1939–1940 m. su SSRS neimitavo ir Vokietijos puolimo atveju planavo kartu gintis, tačiau padėtį vertino blaiviai ir svarstė priešingus scenarijus. Česlovas Laurinavičius, analizuodamas Lietuvos ir Sovietų Rusijos karinės sąjungos perspektyvas 1920 m., konstatavo, kad atsižvelgiant į tai, kad tada dar nebuvo 1940 m. patirties, galima suprasti 1920 m. Lietuvos politikų ir diplomatų samprotavimus [83, 136], todėl, pratęsiant šią mintį galima teigti, kad iki 1940 m. birželio 15 d. Lietuvos ir SSRS kariniai sąjunginiai veiksmai prieš Vokietiją įsivaizduotini ir realūs. Tačiau 1940 m. išsipildė prieš šešerius metus išsakyti K. Škirpos nuogaštavimai, kad „Rusija – jei ne dabar, tai ateityje“ – gali kelti pavojų Lietuvos saugumui [132, 339–341] bei pasitvirtino 1935 m. plk. ltn. Kazio Ramanausko parengtoje direktyvoje išdėstytos abejonės dėl galimų Lietuvos sąjungininkų „moralės“, abejota, ar SSRS, laimėjusi karą su Lietuva (jei ji būtų sąjungininkė) pasielgtų taip, kaip *Antantė* su Belgija ir Serbija po Pirmojo pasaulinio karo [95, apv. 10]. Pagrindą manyti, kad Lietuvos karinė vadovybė abejojo dėl sovietų draugiškumo, suteikia ir 1939 m. rugsėjo įvykiai. S. Raštikis rugsėjo 17 d. dalinę mobilizaciją iš esmės siejo su Lenkijos karių internavimo problema, tačiau iškėlė klausimą ir apie juos persekiojusių kariuomenių galimai neprognozuojamus veiksmus: „Jei jie [Lenkijos kariai – V. J.] trauks toliau į Lietuvą, tai ar jų priešai nepersekos jų ir toliau? Ir iš viso, kas galėjo atsakyti į klausimą, kur sustos vokiečiai ir rusai?“ [112, 239]. Tuokart Lietuva ėmėsi diplomatinį priemonių, kad išvengtų RA įsiveržimo į jos teritoriją persekiojant Lenkijos karius. Rugsėjo 20 d. 20.15 val. SSRS karo atašė Lietuvoje savo Vyriausybei pranešė, jog Lietuvos kariuomenės vadas prašė informuoti, kad RA, persekiodama besitraukiančius Lenkijos karius, neperžengtų sienos, nes Lietuva įsipareigojo lenkus nuginkluoti, jei jie priešintųsi ginklu [154, 375]. Bet akivaizdu, kad Lietuva turėjo įtarimų, jog RA gali nepaisyti Lietuvos sienų ir deklaruoto neutralumo, nes 1939 m. rugsėjo 19 d. 8.30 val. Vyriausybė posėdyje nutarė, kad, jei SSRS armija nerespektuos administracinės linijos, reikės ginti savo teritoriją [102]. 1939 m. rugsėjį Lietuvos ir SSRS kariai susitiko draugiškai

[51], tačiau pats faktas, kad buvo nutarta gintis RA puolimo atveju, iškalbingas. Taigi iš esmės, nepaisant ilgametės Lietuvos ir sovietų „draugystės“ [133], 1939 m. po Lenkijos kampanijos iki savitarpio pagalbos sutarties su SSRS pasirašymo pastaroji buvo laikoma eventualiu priešu ir teigta, kad „<...> karo pamokų akivaizdoje turime perkainoti ginklų rūšių galimumus kovoti su daug galingesnėmis mūsų galimų priešų (vokiečių arba rusų) jėgomis ir padaryti atitinkamas išvadas“ [60]. Tikėtina, kad vedama minėtų abejonių Lietuvos karinė vadovybė, žlugus Lenkijos valstybei ir atsiradus bendrai sienai su SSRS, ėmėsi planuoti, kaip sovietų agresijos atvejų būtų galima pasipriešinti.

Operacijų planus, atsižvelgdama į išaugusią SSRS grėsmę, rengė ne tik Lietuvos kariuomenė. Gynybą galimos sovietinės agresijos atveju planavo ir Latvija bei Estija. Įvedus SSRS karines įgulas į Vakarų Latviją, kariuomenės štabo viršininkas gen. Hugo Rozenšteinas pradėjo rengti naujus operacijų ir mobilizacijos planus, kuriais remdamiesi latviai konflikto su SSRS atveju apie 130–150 tūkst. vyrų pajėgas turėjo mobilizuoti jau per 29–48 val., vakaruose planavo gintis palei Ventos upę, o rytuose turėjo būti suformuotos dvi divizijų grupės (pietiniame sparne 1-oji grupė – 2 PD, šiauriniame 2-oji grupė – 3 PD), Lubano ežeras buvo jų skiriamoji riba [131, 239; 81, 57–58]. Pasirašiusi savitarpio pagalbos sutartį, Estijos kariuomenė t. p. susirūpino naujų gynybinių planų rengimu. Suformavus IV PD, karo atveju I ir II PD turėjo ginti rytų pasienį, o III ir IV buvo nukreiptos prieš RA įgulas Vakarų Estijoje – šios dvi divizijos turėjo ginti Talino–Viljandi–Pernu liniją. Estijos kariuomenės štabo Operacijų skyriaus viršininko plk. ltn. Alfredo Lutso teigimu, Estijos kariuomenė turėjo parengusi planą, kaip pasipriešinti RA karinėms bazėms ir išsaugoti nepriklausomybę [152, 642]. Taigi visų trijų Baltijos šalių kariuomenės planavo ir rengėsi priešintis ginklų galimai SSRS agresijai.

Daugybė faktų atskleidžia, kad visgi Lietuvos karinė vadovybė 1940 m. pavasarį ėmėsi įvairių priemonių įgyvendindama jau minėtą Vyriausybės sprendimą – pasiruošti priešintis galimai sovietų agresijai. 1940 m. kovo 8–9 d. Vilniaus įguloje buvo organizuotas eksperimentinis taktinis pratimas Nr. 2 *Pasitraukimas* [135]. Vykdamas kovos su tankais apsaugos planą buvo numatyta panaudoti padegamuosius butelius, todėl Vilniaus komendantas 1940 m. balandžio 24 d. prašė skirti 100 l benzino, iš jų 40 l panaudoti mokymams, t. p. prašė leisti pirkti 100 butelių, kad galima būtų paruošti prieštankines priemones [137]. Be to, Lietuvos kariuomenėje manyta, kad kovai su tankais ir šarvuočiais būtų galima panaudoti medžioklinius šautuvus (jų Vilniaus komendantūra turėjo), todėl buvo prašoma paskirti 300 šovinių [136]. Kaip minėta, 1940 m. gegužės 6 d. Lietuvos kariuomenės vadas div. gen. V. Vitkauskas nurodė šalių pavaldumą karo atveju sutvarkyti atsižvelgiant į veikiančias priedangos „V“ ir „R“ direktyvas [65], o kariuomenės štabo viršininkas div. gen. S. Pundzevičius tos pačios gegužės 6 d. įsakyme rašė: „Karui su bet kuriuo mūsų didžiuoju kaimynu kilus, pirmiausia būsime pulti prieš moto-mechanizuotų kariuomenės vienetų“ [66]. Todėl nedelsiant, 1940 m. gegužės 11 d., buvo įsakyta kariuomenę skubiai aprūpinti buteliais su padegamuoju skysčiu, kad kiekvienas mobilizuotos kariuomenės pėstininkų skyrius turėtų bent po 1–2 butelius su benzinu [68].

Apie kokius didžiuosius kaimynus kariuomenės štabo viršininkas galėjo rašyti 1940 m., kai Lenkijos valstybė jau buvo okupuota? Pasirinkimas siauras – Vokietija ir SSRS, taigi grėsmes generolas įvardijo tiksliai. 1940 m. birželio 3 d. kariuomenės vadas įsakė iki birželio 10 d. išžvalgyti patogias Kauno apylinkių vietas karo lėktuvams nusileisti (kuriose priešas galėtų išlaipinti oro desantą), o iki birželio 12 d. – pasiūlyti apsaugos nuo galimo priešo oro desanto išlaipinimo planą, akcentuojant, kad ypač „greitas ir griežtas reagavimas turi pasireikšti prieš oro desantų I skaidinį – parašutininkus, kuriems būtinai reikia sukliudyti aerodromo užėmimą ir jo gynimo organizavimą“ [62]. 1940 m. gegužės 23 d.–birželio 1 d. XXIII Vilniaus šaulių rinktinė Vilniuje rengė kliūčių ardymo kursus, kuriuose turėjo dalyvauti apie 30 šaulių [138]. Birželio 3 d. laikinasis SSRS reikalų patikėtinis Lietuvoje V. Semionovas savo Vyriausybę informavo, kad Lietuvoje „tęsiasi skubus šaulių apginklavimas ir jie telkiami stambiuose miestuose. Policijos nuovadose parengti išsiuntinėti vardiniai šaukimai visuotinei mobilizacijai. Svarbios Kauno įstaigos, saugomos šaulių <...>“ [141, 87]. Dėl menamos šaulių mobilizacijos birželio 8 d. Lietuvos Ministras Pirmininkas Antanas Merkys turėjo teisintis Maskvoje [93, 115]. Iš tikro LŠS apginklavimas 1939–1940 m. laikotarpiu pastebimai pagerėjo, 1939 m. balandį LŠS turėjo 14 587 šautuvus, 255 lengvuosius ir 1 sunkųjų kulkosvaidžius [1]. Po metų, 1940 m. pradžioje, šauliai buvo ginkluoti 378 lengvaisiais kulkosvaidžiais ir 27 478 šautuvais [24]. Po okupacijos, iki 1940 m. birželio 27 d. imtinai, šauliai kariuomenei buvo sugrąžinę 153 lengvuosius kulkosvaidžius, 6 842 šautuvus, 794 pistoletus, 818 granatų, 27,5 kg sprogmenų, apie 1 mln. šovinių [98]. 1940 m. rugpjūčio mėn. duomenimis, iki likvidavimo LŠS dar turėjo 463 lengvuosius kulkosvaidžius, 18 983 valdiškus ir 1 140 nuosavų šautuvų, 648 valdiškus ir 7 371 nuosavą pistoletą, 8 688 granatas, 4 665 326 šovinius šautuvams ir 130 852 – pistoletams, 2 653,36 kg sprogmenų [149]. Taigi 1940 m. birželio viduryje LŠS turėjo daugiau kaip 27 tūkst. šautuvų, per 600 lengvųjų kulkosvaidžių, apie 8 800 pistoletų, per 9,5 tūkst. granatų, daugiau nei pustrėčios tonos sprogmenų, apie 5,8 mln. šovinių. Tokie ginklų kiekiai būtų leidę dešimtims tūkstančių šaulių įsitraukti į ginkluotą pasipriešinimą prieš sovietų okupaciją, stabdant priešą, naikinant infrastruktūrą, saugant svarbius objektus savame užnugaryje ir partizanaujant prieš užimtoje teritorijoje. Žinoma, sparčiai didėjo šaulių skaičius, tam įtakos turėjo ir *tautos sušaulinimo* ideologija [50], ir išorės grėsmės, bet tai vargu ar galima vadinti karine mobilizacija.

1940 m. birželio 7 d. iš kariuomenės atsargų laikinai mobilizacijai vykdyti (turtui ir kariams pervežti) II DP štabui, Kauno komendantūrai, 2-ajam ir 5-ajam PP, I inžinierių batalionui ir Ginklavimo valdybai bendrai buvo paskirta 30 sunkvežimių, iš jų 4 sunkvežimiai 2-ojo PP sunkiųjų kulkosvaidžių kuopos kariams nuvežti į Jonavą [115] – pastarojo miesto gynybą dėl arti esančios RA Gaižiūnų įgulos reikėjo skubiai organizuoti tik sovietų puolimo atveju. 1940 m. birželio 5 d. buvo parengtas Kauno apsaugos nuo karo aviacijos antskrydžių planas [48], pagal kurį priešlėktuvinės gynybos ginkluotė buvo planuojama sutelkti prie tiltų per Nemuną ir Nerį bei Kauno centre. Aplink visą miestą turėjo būti išdėstytos prožektorių pozicijos ir parengtas telefonų tinklas pranešimams

apie oro pavojų [145]. 1940 m. birželio 6 d. III PD vadas įsakė „neatidėliojant sutvarkyti įgulų bei dalinių priešlėktuvinės apsaugos planus taip, kad pavojaus bei mob. metu būtų išstatytas maksimalus [išskirta dokumente – V. J.] ugnies priemonių skaičius“ [46]. Buvo nurodyta panaudoti ne tik turėtus 2 *cm Flak 30*, bet ir kulkosvaidžius bei *Oerlikon* pabūklus, įguloje įrengiant mažiausiai 4 ugniavietes, 3 išdėstyti trikampiu kas 1–1,5 km, o vieną – įgulos centre kovai su pikiruojančiais orlaiviais [46]. 1940 m. birželio 13 d. Lietuvos kariuomenės štabo I skyrius pažymėjo, kad atsižvelgiant į karo aviacijos keliamą pavojų ir ribotas Lietuvos kariuomenės priešlėktuvinės gynybos galimybes šaudmenys turėjo būti sandėliuojami teritorijoje į šiaurės rytus nuo Ventos–Dubysos–Nemuno upių ribos ir į šiaurės vakarus nuo Kupiškio–Šventosios ir Neries upių ribos, konstatuojant, jog „šaudmenų atsargas reikia dislokuoti taip, kad būtų kuo mažiausias pavojus jų netekti pirmomis karo dienomis, visų galimų priešų atveju“ [61]. Pagal 1940 m. mobilizacijos planą, prie visų divizijų turėjo būti formuojami šaudmenynai, o ginklavimo valdybos sandėliai buvo 3 vietovėse: Kaune, Linkaičiuose–Šeduvoje ir Tryškiuose [3, 27], nors, žinoma, mobilizacijai reikalingos atsargos buvo laikomos įgulose, kuriose turėjo mobilizuotis daliniai. 1940 m. liepos 1 d. sandėliuose buvo ganėtinai maži kiekiai ginkluotės, o amunicija buvo paskirstyta po visus 3 sandėlius, didelė jos dalis buvo sutelkta Linkaičiuose. Sandėliuose buvo 67,14 % visų turėtų šovinių, 58,54 % minosvaidžių minų, 12,27 % 20 mm sviedinių, 75,72 % lauko artilerijos sviedinių ir t. t. [165], kita amunicija buvo daliniuose. Iš minėtų sandėlių tik Tryškių sandėlis buvo už kariuomenės štabo sandėliavimui nurodytos teritorijos ribų, tačiau Žemaitijoje RA puolant tik iš rytų ir pietryčių, būtų buvęs giliame Lietuvos pajėgų užnugaryje. Tai vėlgi tik patvirtina Lietuvos kariuomenės rengimąsi galimiems netikėtumams iš SSRS pusės, nes minėtą Lietuvos kariuomenės aktyvumą susieti su galima Vokietijos grėsme, kai pastarosios karinės pajėgos 1940 m. pavasarį aktyviai kovojo Vakarų fronte, sudėtinga. Gal net, atvirksčiai, tai, kad 1940 m. kovo 13 d. baigėsi Žiemos karas tarp Suomijos ir SSRS, o gegužės 10 d. prasidėjęs mūšis dėl Prancūzijos, be to, nuo 1940 m. balandžio Vokietijos pajėgos kovojo Norvegijoje, buvo signalai Lietuvos karinei vadovybei, kad sovietai nevaržomi gali imtis veiksmų prieš Baltijos šalis.

Galimi karo veiksmai

Aleksandras Merkelis rašė, kad 1940 m. A. Merkys ir div. gen. V. Vitkauskas svarstė: „Gal teks, o gal neteks ginklu pasirodyti. Klausiamai abejodavo, ar būtų galima įvykdyti pasipriešinimas, kai Raudonosios armijos tankai ir aviacija visai arti Kauno. Gal tik viena mūsų divizija galima būtų esą paruošti žygiui Žemaičių plentu, Raseinių linkui. Su tąja divizija trauktųsi vyriausybė ir, kiek galėtų, valdininkai. O kaip Kauno įgula pereitų Nemuną ir Nerį, jei raudonųjų tankai ir aviacija pastotų tiltus ir juos apspistų, to nemokėdavo dorai paaiškinti. Kaip vyriausybė spėtų trauktis? Tai, sako, gal aeroplanais

išskristų“ [101, 578]. Pastaroji citata lyg sukuria atsainaus požiūrio į planavimą kariuomenėje ir SSRS grėsmę išpūdį, tačiau, viena vertus, šios eilutės rašytos emigracijoje, kai būta nusivylimo dėl 1940 m. kapituliacijos, kita vertus, ne karininko ar karybos eksperto. Archyvinių dokumentų analizė leidžia susidaryti kiek pilnesnį planuoto ginkluoto pasipriešinimo sovietų okupacijai vaizdą. Šiam tikslui pirmiausia galima pasitelkti 1940 m. vykdytų karinių žaidimų medžiagą.

Iš pradžių tenka konstatuoti pačių žaidimų svarbą kariuomenei rengti. 1936 m. karinėje periodikoje buvo pabrėžta, kad „visi lauko pratimai tvarkomi karo žaidimų pagrindais“ [47], o kariuomenės vadas spaudai pranešė, kad kasmet žiemą vyks „specialūs užsiėmimai ir pratimai karininkų kadrui ir liktiniams puskarininkiams. Aukštiesiems karininkams ruošiami specialūs karo žaidimai. Nuo šių metų manevrai jau bus rengiami kasmet“ [71]. Žaidimų metu karininkai būdavo dalijami į dvi grupes: mėlynuosius ir raudonuosius [5], analogiškai kaip ir manevrų metu. Buvo akcentuojama būtinybė karinių žaidimų metu dažniau vaizduoti priešą, naudojantį šarvuotą techniką [16, 283], taigi reflektuota į karybos pokyčius. 1937 m. išleidžiant 2-ąją karininkų kursų Generalinio štabo skyriaus laidą, buvo pabrėžiama, kad mokymo metu buvo akcentuojama praktinė veikla, ku mažiau teorinių užsiėmimų – „kursuose mokymo pagrindu imamas eksperimentinis metodas <...>, kuo daugiausia praktikos pavidale eksperimentinių pratimų auditorijoje ir lauke, karo žaidimų ir taktinių kelionių. <...> Per eksperimentinius pratimus buvo nagrinėjami konkretūs atvejai, turint tikslą, kiek galint tiksliau, atvaizduoti tikrąsias kautynių sąlygas, taikant mūsų galimumams“ [139, 304]. Karininkų kursų pabaigoje vykdavo karo žaidimai lauke, t. y. beveik manevrai tik be kariuomenės dalių, kurių metu viską „buvo stengtasi atvaizduoti kiek galint arčiau tikrovės“ [139, 304]. Taigi kariniai žaidimai buvo pasirengimas pratyboms poligone ir manevrams [23, 592].

Susipažinus su dalimi XX a. ketvirtojo dešimtmečio karinių žaidimų medžiagos, aiškėja, kad parinkti scenarijai būdavo gana artimi operacijų planuose numatytiems galimiems veiksams karo atveju, netgi parenkamos tinkamos žaidimų kryptys. Taigi nėra pagrindo manyti, kad 1940 m. vykusių žaidimų scenarijai buvo tik kariuomenės štabo fantazijos inspiruoti. Tai, kad karo žaidimų metu buvo imituojami ateityje galimi veiksmai, parodo ir 1940 m. karo aviacijos bei III PD vykdyti žaidimai, kurių metu buvo imituojamas „raudonųjų“ puolimas iš Rytų Prūsijos į Žemaitiją ir Suvalkiją [72; 105]. Taigi 1940 m. pradžioje kariuomenė organizavo žaidimus, kurių metu imituotas Vokietijos kariuomenės puolimas [160], todėl analogiškai I PD organizuotus žaidimus galima laikyti teoriniu planavimu remiantis sovietų grėsmės galimybe ir „R“ planu.

1940 m. vasario 6–7 d. kariuomenės štabo, kariuomenės teismo ir LŠS karininkai dalyvavo mokymuose „batalionas ginasi“, kai „raudonieji“ puola iš pietų: priešas pasiekia pozicijas apie 40 km į pietus nuo Jiezno [pagal atstumą – tai Merkinės apylinkės – V. J.], „mėlynųjų“ kavalerija, sustiprinta motorizuotų pėstininkų, juos stabdo. „Mėlynųjų“ bataliono vado uždavinys ginti Kisieliškės atsparos mazgą (*1 žemėlapyje (toliau žml.) N linija*), greta Kašonių ir Surmiaus ežerų [148]. 1940 m. kovo 5–6 d. kariuomenės štabo, kariuomenės

teismo ir LŠS karininkai dalyvavo kituose mokymuose „kuopa stabdo“, kurių metu buvo analizuojamos kuopos veiksmų galimybės, kai priešas puola iš pietryčių bendrai šiaurės vakarų kryptimi. „Mėlynųjų“ priedangos kariniai daliniai priešą stabdė apie 30–40 km į pietryčius nuo Širvintų [111]. Iškalbingas 4-ojo PP karininkams skirto 1940 m. žiemos pratimo scenarijus: „raudonieji“ *kovo 18 d.* [kursyvu datos menamos, nurodytos mokymų scenarijuose – V. J.] užima Bagdononis ir Monius (į rytus nuo Semeliškių), veržiasi šiaurės rytų kryptimi, Kazokiškių ir Vievio link, „raudonųjų“ pastiprinimas Bagdononis pasiekia *kovo 19 d.*, „mėlynųjų“ (4-asis PP) vadovybė priima sprendimą kontratakuoti, kol priešas nesulaukė pastiprinimo. 4-asis PP po pusės dienos žygio sustoja poilsio Juodeliuose, Vievio rajone, ir I batalionas, Juodelių–Pakalniškių–Lelyvos keliu pasiekęs priedangos dalinių pozicijas, puola Prūdžionių, Miglinų kryptimi. Puolimo tikslas – nustumti priešą už Bygaudo, Strėvio, Ungurio ežerų (*A1 žml. M linija*), užimti Grinapolio kaimo aukštumas. Žaidimai turėjo vykti 1940 m. kovo 7–8 d. pulko karininkų ramovėje [12]. Taigi kariniai veiksmai pagal mokymų scenarijų „vyko“ teritorijoje tarp Vievio, Trakų ir Semeliškių, o priešas – raudonieji – puolė iš pietų, t. y. iš rajono, kur buvo sutelkta RA 11-oji armija. Be to, tai buvo RA Alytaus bei Prienų įgulų užnugaris, ir karo su Vokietija atveju pagal Lietuvos kariuomenės planus į pietryčius nuo Kauno turėjo veikti RA, todėl minėtą pratimą vėlgi galima sieti su planavimu priešintis SSRS puolimo atveju.

Kokių pozicijų gynybą planavo Lietuvos kariuomenė 1940 m. pirmąjį pusmetį atskleidžia ir I PD organizuotų karinių žaidimų medžiaga. 1940 m. kovo 18–20 d. I PD štabe vyko karo žaidimai [58], kurių metu buvo imituojami karo veiksmai rytų pasienyje. Pagal scenarijų, „baltieji“ – priešas – savo pajėgas sutelkė Ašmenos ir Varnėnų (*balt. Варняны*) rajonuose (*žml. C linija*), Salų (*balt. Солы*) stotyje – didelis traukinių judėjimas, į šiaurės rytus nuo Neries buvo pastebėti tik smulkūs priešo kavalerijos daliniai. Pagal scenarijų, Lietuvos pasienyje „baltieji“ pajėgas turėjo baigti telkti *rugsėjo 4 d.* vakare, o puolimą pradėti *rugsėjo 5 d.* švintant. Aviacijos žvalgybos duomenimis, priešas pasienyje, Ašmenos ir Varnėnų rajonuose, sutelkė visų ginklų rūšių pajėgas. „Mėlynieji“ – Lietuvos kariuomenė – sustiprino pasienio apsaugos dalinius ir nusprendė, kad, norint sutrukdyti „baltųjų“ puolimą, reikia ginti Vilnių ir perėjimus per Nerį, užimant pozicijas Vokės upė–Užusieniai, Neries–Žeimenos upės (*žml. B linija*). Molėtų rajone turėjo veikti 10-asis PP pulkas, remiamas AG ir sustiprintas kavalerijos diviziono (2 kardų eskadronai, sunkiųjų kulkosvaidžių būrys, automatinių pabūklų būrys, pionierių būrys, raitosios artilerijos baterija ir 3 šarvuočiai) bei tankų būrio [41, 39]. Pagal žaidimų planą, 10-asis PP turėjo susitelkti Molėtuose ir pietvakarius nuo jų, į vakarus nuo Bebrusų ežero, palei kelią Molėtai–Giedraičiai [116]. Toliau minėti daliniai turėjo žygiuoti pietryčių kryptimi ir ginti (*žml. A linija*) Neries ir Žeimenos upių ribą [41, 39]. „Baltieji“ pastebėjo apie 5–6 km „mėlynųjų“ vorą kelyje iš Utenos į Molėtus, intensyvių traukinių judėjimą Vilniuje ir priėmė sprendimą sutrukdyti „mėlyniesiems“ pasiręgti gynybai bei pulti ir užimti Vilnių ir perėjimus per Nerį. „Baltųjų“ „n“ [sovietų – V. J.] PD turėjo pulti Vilnių, o priešų PP pulti Varnėnų–Giedraičių kryptimi [40]. Remdamasis žaidimų medžiaga „x“

(Lietuvos) PD štabas turėjo įsikurti Budninkuose (2 km į pietryčius nuo Maišiagalos), 10-ojo PP štabas kilnotis: Molėtai, Bijutiškis, Dirmeitai, Raguvėlė (5 km į pietus nuo Sužionių), Raudondvaris [41, 41]. Apskritai „mėlynųjų“ sumanymas buvo ginti Vilnių ties Vokės–Neries–Žeimenos upių riba (žml. *B linija*), sudarant Kuprioniškių–Markučių–Pylimėlių prieštiltę (žml. *D linija*). Pagal mokymų scenarijų, 10-asis PP po 8 val. poilsio *rugsėjo 5 d.* iš Molėtų turėjo išžygiuoti Bijutiškio–Dirmeitų–Raguvėlės–Raudondvario kryptimi ir ne vėliau kaip *rugsėjo 6 d. 09.00 val.* pasiekti Neries ir Žeimenos upių ribą Nemenčinės ir Pabradės bare (žr. 10-ojo PP veikimo rajoną žml. *A linija*). Priekinėse pozicijose kovojusi pasienio policija turėjo atsitraukti už Neries ir pereiti „x“ PD valdžion. Dešiniajame 10-ojo PP sparne Vilniaus gynybą organizuoti turėjo „x“ PD, o kairiajame sparne kaimynų nebuvo. Aviacija *rugsėjo 5 d.* ryte pastebėjo priešą, žygiuojantį voromis, vienos iš jų priekis siekė Liepiškes, kitos Muravaną–Ašmianką [41, 43].

Mokymai vyko ir divizijos pulkų štabuose. 1940 m. vasarį–balandį 1-ojo PP karininkai organizavo lauko pratimus šiauriau nuo Vilniaus miesto imituodami sustiprinto bataliono puolimą, priedangos veiksmus [39]. 1-ojo PP 1939–1940 m. žiemos pratime buvo nurodyta: „raudonieji“ puola iš pietų Vilniaus–Maišiagalos kryptimi, *vasario 5 d.* „raudonųjų“ priešakinės saugos daliniai pasiekia Rudaminos–Raudondvario liniją (žml. *E linija*), o „mėlynųjų“ DLR ginasi Zatiškių, Pabradės, Pavoverių rajone (žml. *G linija*). 1-ojo PP II bataliono uždavinys, saugant savo kairįjį sparną, ginti Naujininkų–Baltupių–Neries upė pozicijas (žml. *F linija*) ir taip priešui užkirsti Vilniaus–Maišiagalos kryptį. Pastarosios pratybos turėjo vykti 1940 m. vasario 6 d. [4, 31]. Kitame pratime buvo numatyta, kad „raudonieji“ (priešas), užėmę Vilnių, jau gina Zbrodno–Kalvarijos–Trinapolio pozicijas (žml. *K linija*) o „mėlynieji“ kontratakuoja ir pasiekia Pašilaičių–Jeruzalės–Verkių ribą (žml. *L linija*), bet sustabdomi prieš artilerijos. Tada „mėlynieji“ apsistoja Bajoruose ir jų uždavinys pulti Bajorų–Fabijoniškių–Šeškinės kryptimi siekiant apsupti priešą. Minėto pratimo įgyvendinimas turėjo prasidėti 1940 m. vasario 21 d. Bajoruose [4, 32]. I PD štabas nurodė 1939–1940 m. žiemos karininkų ir puskarininkų mokymų metu ypatingą dėmesį atkreipti į „partizaninio karo sąlygas, panaudojant šaulius bei vietos gyventojus“ [44].

Pagal 3-iojo KP eksperimentinio pratimo scenarijų, „raudonieji“ telkėsi Smurgainių, Vileikos ir Molodečno rajone, *gegužės 10 d.* perėjo sieną, bendra puolimo kryptis buvo Vilnius. „Mėlynieji“ – 3-iasis KP ir pėstininkų pulkas – laukdami puolimo iš rytų arba pietryčių turėjo ginti Juodšilių geležinkelio stoties–Nemenčinės [8] pozicijas (žml. *J linija*). „Raudonųjų“ pagrindinis smūgis – vieškeliai Rudamina–Murlinė, iki *gegužės 10 d. 19.15 val.* priešui pavyko pasiekti Daržininkų ir Nemėžio pozicijas (žml. *I linija*), forsuoti Nemėžos upės nepavyko. „Raudonųjų“ pėstininkai ir artilerija juda dviem voromis: 1) Medininkų–Rukainių; 2) Šumsko–Kenos vieškeliais [9]. „Mėlynųjų“ galinė sauga (žml. *H linija*) ėjo Rivonių–Markučių linija [27]. Iš eksperimentinio pratimo aiškėja, kad ginti Vilnių turėjo pėstininkų divizija, o 3-iojo KP uždavinys buvo dengti dešinįjį flangą [8]. Galiausiai atliekant pratimą „mėlynųjų“ vadovybė priėmė sprendimą naktį iš *gegužės 10 d. į 11 d.* atsitraukti ir gintis dešiniajame Neries krante. 16-asis PP *gegužės*

10 d. sutemus atsitraukia ir 11 d. 03.00 val. parsikelia per Žvėryno tiltą. 3-iojo KP II KG (kavalerijos grupė) atsitraukti turėjo Salininkų–Dilgynės–Rivonių keliu. Pasiekus Nerį 3-iasis KP pontoniniu tiltu ties Lazdynais turėjo persikelti per upę ir žygiuoti į Gineitiškes. 18-asis PP su vietiniais šauliais, vykdydami galinę saugą, turėjo gintis pietrytiniame Vilniaus pakraštyje iki Vilniaus rinktinės vado įsakymo [10]. Taigi I PD ir 3-iojo KP karininkų karo žaidimai buvo sukonzentruoti į Vilniaus gynybą, kai priešas puola iš rytų ir pietryčių (*BI žml.*).

1940 m. numatyty I Kauno šaulių rinktinės 26-ojo „Tvirtovės“ būrio taktinių pratybų metu būrys turėjo žygiuoti Ukmergės plentu Muravos link ir užversti kelią, iškasti prieš-tankinius griovius [147]. Įsakyme teigiama, kad priešas puola Ukmergės–Kauno kryptimi, Lietuvos kariuomenės priedangos daliniai juos pradėjo stabdyti 7.00 val. ryto nuo Kauno apie 70 km [nuo Kauno iki Ukmergės būtent apie 70 km – V. J.]. Būrys, kuriame 1939 m. buvo 209 šauliai [38], turėjo užimti pozicijas apie 6 km nuo Kauno šalia plento ir laukti pasirodant priešą kitą rytą apie 10.00 val., o aviacijos ir šarvuočių puolimo – bet kuriuo metu. Dokumente teigiama, kad „mūsų [minėto šaulių būrio – V. J.] dalys ginsis riboje <...> Kleboniškis–Biruliškės“ (*žml. O linija*). Ugnis turėjo būti sutelkta į vieškelį, o įsitvirtinti ir užsimaskuoti būrys turėjo iki kitos dienos 9.00 val. [37], taigi vėliausiai likus valandai iki tikėtino priešą pasirodymo. Su kuo ruošėsi kariauti šauliai 1940 m. pradžioje šiauriau nuo šių dienų autostrados Kaunas–Vilnius ir Kauno miesto Savanorių prospekto viaduko, kai priešas puola iš šiaurės rytų Ukmergės–Kauno plentu? Atsakymas, žinoma, vienareikšmis – tik SSRS RA galėjo šia kryptimi pulti Kauną, prieš tai jau užėmusi Ukmergę. Minėti galimi kariniai veiksmai nėra „R“ planas, tai – 1940 m. pradžios karininkų karinių žaidimų medžiaga, kai dalinių štabuose teoriškai buvo modeliuojami karo veiksmai pagal štabo pateiktus scenarijus, tačiau atskleidžia, kokiomis planavimo aktualijomis gyveno Lietuvos kariuomenės dalinių štabai pirmąjį 1940 m. pusmetį.

Vykdomiems žaidimams buvo pateikta ir imituojamo priešą PP sudėtis bei jo ginkluotė, nurodant, kad menamas priešas 21-as PP ginkluotas 45 mm prieštankiniais pabūklais, 7,62 mm šautuvais, 76,2 mm „PA-27“ artilerijos pabūklais, 122 mm haubicomis [18; 19]. Minėtų modelių ginklais buvo ginkluotos tik SSRS karinės pajėgos, iš dalies ir Suomijos kariuomenė, pastarosios grėsmė, žinoma, tenka atmesti, todėl galima teigti, kad karinių žaidimų metu imituotas priešas taip pat buvo ginkluotas kaip ir sovietų daliniai. Galiausiai 1940 m. pavasarį Lietuvos kariuomenės štabo parengtame karvelynų išdėstymo ir karvelių treniravimo plano priede, žemėlapyje, visas Lietuvos–Vokietijos pasienis nužymėtas pozicijomis, kurias jungia karvelių komunikacinės linijos su užnugariu, analogiškai galimos kariuomenės pozicijos pažymėtos ir rytų pasienyje tarp Salako ir Švenčionėlių (*žml. P linija*) bei į pietryčius nuo Vilniaus, tarp Vokės ir Balžio ežero (*žml. R linija*), N. Vilnią paliekant į rytus nuo pozicijų. Pirmoji minėtų pozicijų karvelių ryšiu sujungta su Utena ir Panevėžiu, o antroji – su Ukmerge [146]. Taigi minėtame žemėlapyje ryškėja Lietuvos kariuomenės planuotos ginti rytinio pasienio pozicijos, kurios iš esmės sutampa su karinių žaidimų metu modeliuotų situacijų pozicijomis (*žr. 1 žemėlapi*).

Karvelynų išdėstymas ir komunikacinės linijos naudojant karvelius sutampa su 1940 m. radijo ir telegrafo ryšio planu, be to, pažymėtina, kad į bendrą ryšių sistemą išskirtinai įtraukta Utena, kurioje nebuvo numatyta mobilizuoti kovinių dalinių [129]. Tačiau tai paaiškinama būtinybe užtikrinti ryšio palaikymą su priedangos daliniais, veikiančiais rytų Aukštaitijoje – Švenčionėlių, Zarasų ir Utenos apskrityse.

Minėti faktai atskleidžia, kad 1940 m. pirmą pusmetį Lietuvos kariuomenėje kariniškai aktyviai modeliavo galimas karines operacijas rytų pasienyje, o įvardytos puolimo kryptys, ginti planuotos pozicijos bei „menamo“ priešo ginkluotės aptarimas leidžia konstatuoti, kad tas priešas, grėsęs iš rytų, buvo sovietai. Palyginus su operacijų planu Nr. 3 „L“ Lietuvos kariuomenė savo pirmines gynybines pozicijas perkėlė į rytus ir pietryčius nuo 40 iki 70 km, tai būtų leidę papildomai laimėti laiko Vyriausybei pasitraukti iš Kauno. Tačiau kariniai žaidimai buvo vykdomi pasirinkus palankų įvykių scenarijų, kai Lietuvos kariuomenė jau susimobilizavusi ir aktyvūs karo veiksmai prasideda pajėgų telkimo laikotarpiu.

„Paskutinės dienos“

Nemažai faktų byloja apie įtampą, tvyrojusią Lietuvos kariuomenėje 1940 m. pavasarį ir vasaros pradžioje. Kariuomenės štabo II skyriaus viršininkas gen. št. plk. K. Dulksnys gegužės mėnesį informavo Lietuvos Vyriausybę, kad SSRS Lietuvos pasienyje telkia karines pajėgas [79, 76; 15, 179]. Anot Natalijos Lebedevos, J. Stalino vadovybė 1940 m. gegužės 20–24 d. priėmė sprendimą daryti spaudimą pirma Lietuvai, o po to ir kitoms Baltijos šalims, siekiant šias respublikas prijungti prie SSRS. 1940 m. birželio 4–7 d. Baltijos šalių pasienyje, prisidengiant mokymais, buvo sutelktos RA pajėgos, 8 d. vakare Lydoje įvyko slaptas Baltarusijos karinės apygardos vadų pasitarimas, kuriame gen. Int. Fiodoras Kuznecovas susirinkusius informavo apie galimus veiksmus prieš Lietuvą. Birželio 11 d. jau buvo parengtas veiksmų planas ir numatytos užduotys daliniams. Lietuvos okupacija turėjo užtrukti 3–4 dienas, o RA turėjo neleisti Lietuvos kariuomenei pasitraukti į Rytų Prūsiją [85, 78–84]. Sovietų pajėgos kovinės parengties turėjo būti nuo birželio 13 d. vakaro, o puolimo data buvo numatyta birželio 15 d. 9.00 val. ryto. Raudonarmiečiai, perėję sieną, turėjo „veikti tyliai – durtuvu“, sutikę stiprų pasipriešinimą apeiti ir apsupti, o, priartėjus pagrindinėms sovietų pajėgoms, besiginančius sutriuškinti. RA buvo pavesta kuo skubiau užimti teritoriją, lietuvių aviacija Šiauliuose turėjo būti sunaikinta aerodrome, desantas privalėjo užimti perkėlas per Nemuną ties Alytumi. Tuo metu, birželio 11 d., RA Lietuvos pasienyje buvo sutelkusi dvi armijas, t. y. 221 260 karių, 1 140 karo lėktuvų, 1 513 tankų, 245 šarvuočių, 2 946 artilerijos pabūklų. Minėtų RA armijų sudėtyje buvo 2 kavalerijos korpusai, 12 šaulių divizijų ir 4 tankų brigados [91, 58]. Be to, dar apie 18–19 tūkst. raudonarmiečių buvo Lietuvoje įkurtose bazėse [161; 86, 353]. Iš viso prieš Baltijos šalis, jose ir trijose RA karinėse apygardose (Leningrado, Kalinino ir Baltarusijos)

buvo sutelkta 542 tūkst. karių, 7 210 artilerijos pabūklų ir minosvaidžių, 3 938 tankai, 720 šarvuočių, 26 816 automobilių ir 2 516 lėktuvų [155, 147]. Dar 1940 m. birželio 9 d. SSRS vakarinėje dalyje buvo nurodyta įsteigti lagerius karo belaisviams, kuriuose tilptų 38 tūkst. asmenų, vėliau planuotų įkalinti karo belaisvių – Baltijos šalių karių – skaičius buvo padidintas iki 50–70 tūkst. [85, 78; 157, 578]. Karo aviacijos viršininkas brg. gen. Antanas Gustaitis 1940 m. nuo gegužės 1 d. iki birželio 12 d. lankėsi Maskvoje, o grįždamas pasienyje stebėjo gausybę SSRS kariuomenės ir neabejojo, kad jie rengiasi Lietuvos okupacijai [29, 148–149]. S. Raštikis prisiminimuose tvirtina, kad kelias dienas prieš birželio 15 d. iš div. gen. S. Pundzevičius sužinojo, jog Lietuvos pasienyje SSRS sutelkė daug kariuomenės [113, 24]. Birželio 14 d. RA pradėjo Baltijos šalių oro ir jūros blokadą, o kariuomenės telkimas buvo maksimaliai maskuojamas. Remdamiesi 1940 m. birželio 12 d. įsakymu, 11-oji armija ir 16-ojo ypatingojo korpuso daliniai Lietuvos pajėgas turėjo apsupti ir sunaikinti Kauno rajone. 16-asis korpusas turėjo išlaikyti savo įgulas, užimti ir saugoti tiltus per Nemuno ir Neries upes, užtikrinti desantininkų išsilaipinimą 5 km į pietus nuo Gaižiūnų geležinkelio stoties ir Kauno aerodrome. Kartu su išmestais desantininkais minėto korpuso kariai turėjo užimti pagrindinius Kauno objektus [155, 146, 148]. Taigi sovietai nuosekliai ruošėsi galimam karui su Lietuva ir kitomis Baltijos šalimis, o Lietuvos kariuomenės štabui tai buvo žinoma informacija.

Birželio 7 d. Maskvoje prasidėjo Lietuvos ir SSRS derybos, o po antro posėdžio A. Merkys į Kauną telegrafavo, kad „padėtis rimta“ [91, 55–57], tačiau, kai birželio 12 d. 11.00 val. A. Merkys, buvęs karininkas, grįžo iš Maskvos, nesiėmė veiksmų karinėms pajėgoms telkti, tik nuvyko į Prezidentūrą ir informavo, kad Viačeslavui Molotovui pažadėjo pakeisti brg. gen. Kazį Skučą bei Augustiną Povilaitį ir tapo nepasiekiamas. Taigi birželio 13 ir 14 d. A. Merkys nepasiekiamas ilsėjosi savo ūkyje pakaunėje ir sugrįžo tik birželio 13 d. vakare, kai Prezidentūroje susirinkusiems Vyriausybės nariams pranešė apie derybas Maskvoje [91, 57; 103, 49]. Priežasčių, kodėl paskutines tris paras nei Vyriausybė, nei kariuomenės vadovybė nesiėmė ryžtingų veiksmų, kad pasirengtų pasipriešinimui, galima įvardyti ne vieną: tai ir dalies visuomenės kairuoliškumas [127] bei opozicinių jėgų siekis bet kokia kaina nuversti A. Smetonos autoritarinį režimą, ir sąmoningas apsisprendimas rinktis mažesnę blygybę iš dviejų, t. y. būta nuomonės, kad geriau su sovietais nei su Vokietija [122], galiausiai du dešimtmečius SSRS buvo įvardijama, kaip galimas sąjungininkas, tad sovietai 1940 m. galėjo neatrodyti kaip mirtinas priešas. Be to, buvo aišku, kad vieniems laimėti karo prieš sovietus nepavyks, o žmogiškieji ir materialūs nuostoliai būtų buvę milžiniški. Žinoma, neatmestinas ir sąmoningas kai kurių asmenų – penktosios kolonos – veikimas siekiant pakirsti Lietuvos valią priešintis. Galbūt galima pridėti ir apatiją bei įprotį sulaukti nurodymų iš tautos vado A. Smetonos. Buvęs finansų ministras Ernestas Galvanauskas prisiminė, kad, pasak A. Merkio, „prezidentas nepritariąs didesniai pasiruošimui, nes tai gali sukelti nerimą krašte“ [28, 407–408], nors dar birželio 13 d. A. Smetona žmonai pasakė, kad jam su šeima ir daug kam kitam netrukus su kariuomene gali tekti trauktis į Žemaitiją, o vėliau į užsienį

[101, 572]. Rusijos istorikės N. Lebedevos teigimu, A. Smetona pasisakė už pasipriešinimą sovietams ir Lietuvos kariuomenės pasitraukimą į Rytų Prūsiją, tačiau div. gen. V. Vitkauskas, išreikšdamas antivokiškai nusiteikusių karininkų požiūrį, atsisakė šio plano [85, 85]. Įdomi ir svarbi buvusio kariuomenės vado, o 1940 m. birželį ir Aukštosios karo mokyklos viršininko div. gen. S. Raštikio pozicija paskutinio posėdžio metu. Iš pirminio, tikėtina, birželio 11 d. išvakarėse parengto SSRS ultimatumo teksto aiškėja, kad sovietai naujosios Vyriausybės sudarymą planavo pavesti S. Raštikiui [141, 89], o vėlesnis sovietų pozicijos pasikeitimas sukėlė opozicijos Lietuvoje nuostabą ir Juozui Urbšiuui bendraujant su V. Molotovu Maskvoje; taigi iki paskutinės dienos krikščionys demokratai tikėjosi, kad naujuoju ministru pirmininku taps jiems artimas žmogus [122, 31–32]. Neabejotinai nuostatos buvo labai svarbus veiksnys priimant sprendimus, pvz., 1939 m. Suomijos karinėje vadovybėje dominavo karininkai, kurie Pirmojo pasaulinio karo metu kovojo Vokietijos armijos 27-ajame Prūsijos jėgerių batalione [163] ir, anot Švedijos karo atašė, Suomijos karinė vadovybė tikino, kad niekada nestos į karą su Vokietija. Dauguma aukštų Suomijos karininkų labai aiškiai demonstravo simpatijas Vokietijai ir antipatijas SSRS [152, 238]. Tuo metu Lietuvos ir kitų Baltijos šalių kariuomenių vadovybėse dominavo buvę Rusijos imperijos karininkai. Krikščionių demokratų veikėjo Petro Karvelio teigimu, niekas nemanė, kad prarandama nepriklausomybė [76, 52–53], o Zenonas Ivinskis dienoraštyje samprotauti apie okupaciją pradėjo tik nuo birželio 21 d., t. y. beveik po savaitės [122, 32]. Matyt, priežasčių kompleksas lėmė, kad 1940 m. nebuvo pasipriešinta sovietinei okupacijai.

Ginkluotos kovos alternatyvos

A. Bumblauskas pabrėžė, kad 1940 m. birželio naktį, pagal vokiečių istoriką Alexandrą Demandtą, buvo absoliučiai „kas būtų, jeigu būtų“ – alternatyvios istorijos situacija, kai posėdyje dalyvavusių asmenų pozicija dėl pasipriešinimo pasidalijo po lygiai. Tačiau, jei „mušiesi“, turi žinoti, kur trauktis, bet, anot istoriko, 1940 m. Lietuva neturėjo „savo krūmų“ [21]. Taigi šiame kontekste galima kelti klausimą, kokių veiksmų galėjo imtis kariuomenė politikams priėmus sprendimą, nes pirmiausia turėjo būti politinė valia ir sprendimas. Maištas ar savavaldžiavimas kariuomenėje netoleruotinas ir nediskuotinas reiškinys, pažeidžiantis karinės disciplinos bei subordinacijos principus, paminantis priesaiką. Be to, galime sugrįžti ir prie minėtos vieno palikto pulko pasipriešinimo Kaune ar kitame mieste minties [32, 89] keldami klausimą,– kurį pulką reikėjo „paaukoti“? Kaune stovėjo du pėstininkų, vienas kavalerijos ir dalis artilerijos pulkų bei kiti daliniai. Geriau 2-asis ar 5-asis pėstininkų, o gal 1-asis kavalerijos pulkas? Karas turi būti racionalus, būtina žinoti, kodėl kovojama, toks pulko ar net kelių pulkų palikimas Kaune pateisinamas, o gal net savaime suprantamas, jei tie, likę, daliniai dengtų Vyriausybės bei kitų dalinių pasitraukimą ar įsitvirtinimą naujose pozicijose, bet įsakyti

keliems tūkstančiams jaunų vyrų žūti tik todėl, kad nekiltų abejonių dėl okupacijos? Gal abejonėms išsklaidyti užtenka vienos aukos – pasienio policininko Aleksandro Barausko? Anot Martino van Creveldo, karas yra „dviejų kova“ ir gali vykti racionaliai, kai abiejų jėgos maždaug lygios, tuo tarpu vienai iš šalių esant akivaizdžiai silpnesnei ji gali paskelbti *nolo contendere* ir visai nekariauti. Išimtimi laikytina kova dėl išlikimo, kada pasidavimas (pralaimėjimas) reikštų bendruomenės sunaikinimą, kai praeitis ištrinama, o ateities nebėra. Jeigu, visgi, *silpnoji pusė* nutaria įsitraukti į konfliktą, ji turi turėti galimybę remtis ir prisidengti natūraliomis kliūtimis arba įtvirtinimais, kurie kompensuotų priešų jėgų persvarą. Kita galimybė – vengti tiesioginio lemiamo susidūrimo ir taikyti netikėtumo, pasalų, netikėtų išpuolių ir atsitraukimo taktiką, taip stengiantis pergudrauti priešą. *Silpnosios pusės* stojimas į atvirą mūšį reikštų ne racionalų kariavimą, o masines žudynes. Kartu autorius mini, kad *silpnosios pusės* silpnumas ilgainiui tampa jėga, o *galingojo* jėga virsta silpnumu, nes pirmojo gebėjimas atsilaikyti ir išlikti jau savaime yra laimėjimas, o antrajam konflikto užsitęsimas savaime reiškia pralaimėjimą ir viešosios opinijos pasmerkimą. Be to, *silpnojo* pajėgas moraliai sustiprina ir mažiausi laimėjimai ar gebėjimas atsilaikyti, o *galingojo* pajėgas demoralizuoja jau pats karas su *silpnu* priešų, o, užsitęsęs konfliktui, karių moralė dar labiau pakrinka, nes nuolatinė būtinybė laimėti vis naujus mūšius ir nesugebėjimas pasiekti greitą absoliučią pergalę pakerta pasitikėjimą savo jėgomis [153, 260–263]. Apskritai Lietuvos karinės gynybos tarpukariu, Lietuvos, kaip silpnosios pusės, galimybę atsilaikyti ir taip laimėti garantavo pasirinkta partizaninė taktika [*plačiau apie partizaninio karo koncepciją Lietuvoje tarpukariu* žr. 50; 53; 54], klausimas – kokia galėjo būti preliudija?

Žinoma, apskritai RA karinė persvara buvo milžiniška, ir analizuojant karinio pasipriešinimo galimybes vertėtų atsižvelgti į tai, kad karo veiksmai tarp minėtų šalių galėjo būti trijų skirtingų lygių. Pirmą, tai totalinis mobilizuotų Lietuvos ginkluotųjų pajėgų pasipriešinimas. Tokiu atveju Lietuva galėjo tikėtis sutelkti apie 150–160 tūkst. vyrų, karių ir šaulių, pajėgas (sudėtį žr. *1 schemoje*). Antra, riboto masto karinis pasipriešinimas, kuriame galėjo dalyvauti tik 1940 m. birželį buvę reguliariosios kariuomenės daliniai, pasieniečiai bei šauliai, tai galėjo sudaryti per 76 tūkst. vyrų. Trečia, lokalus, arba, kaip dažnai viešajame diskurse pažymima, „simbolinis“ pasipriešinimas. Lokalaus pasipriešinimo atveju į aktyvius karo veiksmus su SSRS RA galėjo įsitraukti tik pavieniai, arčiau pasienio su Vokietija dislokuoti daliniai. Potencialiai tokiais laikytini 7-asis PP (Tauragėje) ir 9-asis PP (Marijampolėje), beje, šie pulkai, nors tik dviejų batalionų dydžio, ir taikos metu buvo kovinės sudėties, nes karo su Vokietija atveju turėjo atlikti priedangos funkciją. Pasitelkus tik minėtus pulkus, būtų susidarę du lokalūs pasipriešinimo židiniai, kuriuose galimai būtų veikę apie 4,5–5 tūkst. karių [80, 118–119]. Plačiausiai analizuotinas totalinio pasipriešinimo variantas, nes riboto masto pasipriešinimo atveju sudaryti vieningą frontą ir koordinuoti visų pajėgų atsitraukimą buvo neįmanoma, toks pasipriešinimas labai greitai būtų peraugęs į partizaninę kovą. Trečiuoju atveju minėtų dviejų pasipriešinimo židinių ginkluotas susirėmimas su sovietais būtų buvęs fragmentiškas, tikėtina jie būtų

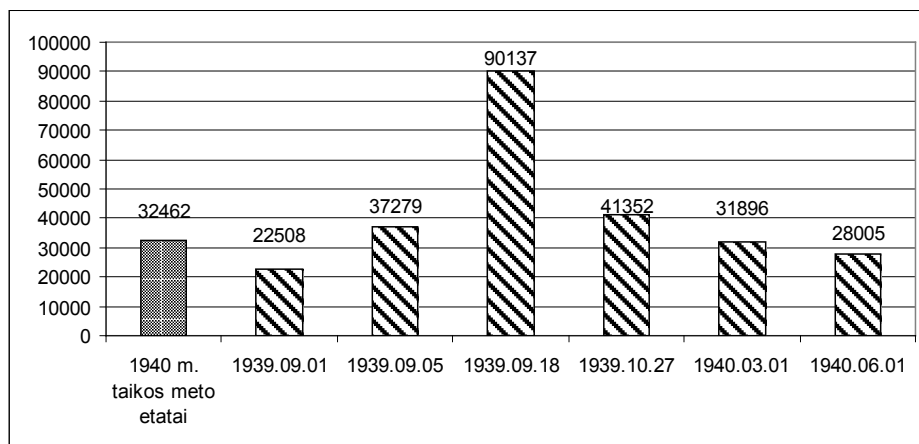
įvardyti maištininkais ir sulaukę pasmerkimo net iš savos karinės vadovybės, likusios Kaune. Net sunku nuspėti, ar pastarojo varianto realizavimas būtų inspiravęs visuotinį ar masinį šaulių išitraukimą į partizaninį pasipriešinimą.

Totalinis pasipriešinimas

Totalinio pasipriešinimo scenarijui realizuoti buvo būtina iš anksto sumobilizuoti ir numatytose vietose sutelkti karines pajėgas. Kaip pavyzdį galima įvardyti Suomiją, kuri savo kariuomenę pradėjo mobilizuoti 1939 m. spalio 6–7 d., kai Karelijos sąsmaukoje buvo mobilizuoti 9 batalionai. Antras mobilizacijos etapas prasidėjo spalio 10 d., kai buvo mobilizuotos 3 divizijos, o spalio 14 d. pradėta visuotinė mobilizacija ir iki spalio 25 d. pajėgos buvo sutelktos numatytose vietose. Karo veiksmai prasidėjo tik 1939 m. lapkričio 30 d. [140, 76], t. y. po 6 savaičių nuo mobilizacijos pradžios ir po 2 savaičių nuo visuotinės mobilizacijos paskelbimo. Šiame kontekste verta prisiminti 1939 m. gen. št. mjr. Vytauto Bulvičio įžvalgą, išdėstytą spaudoje: „Pirmutinę karo dieną tauta turi atsimiti, kad tautų istorija rašoma krauju. Turi bijoti ne nustojimo nepriklausomybės kariaujant, bet bijoti praradimo laisvės be kovos. Tauta, kuri „priešo neerzinimo“ sumetimais neišdrįsta reikiamu momentu griebtis ginklo, nėra laisvės verta“ [20]. Galima prisiminti ir brg. gen. Vlado Nagio-Nagevičiaus repliką po 1939 m. rugsėjo mėn. priimto sprendimo demobilizuoti kariuomenę: „Jei demobilizuosime kariuomenę, tai Lietuva žus! Argi lito kurso pastovumo išlaikymas toks svarbus, kad norima rizikuoti Lietuvos laisve?!“ [123, 137]. Nes Lietuvos kariuomenė nuo 1939 m. rudens, kai buvo sumobilizuota, iki pat 1940 m. pavasario nuosekliai buvo mažinama (1 *diagrama*). Ginkluoto neutraliteto pavyzdžiu galima laikyti Švediją, kuri Antrojo pasaulinio karo metu laikė ir buvo pasirengusi panaudoti apie 400 tūkst. karių armiją [25, 377]: 217 tūkst. vyrų buvo reguliariojoje kariuomenėje ir 185 tūkst. apmokytų rezervininkų [128, 284]. Žinoma, mažai tikėtina, kad sumobilizuotos Lietuvos kariuomenės laikymas būtų kardinaliai keitęs bendrą politinių įvykių eigą, bet, pasiryžus ginti nepriklausomybę, tai būtų laidavę daug didesnę sėkmę ir ilgesnį reguliariųjų pajėgų pasipriešinimą. Formaliu motyvu laikyti dalinai sumobilizuotas pajėgas galėjo būti Europoje prasidėjęs karas.

Manytume, kad kategoriškai negalima atmesti galimybės, kad, 1940 m. birželį Lietuvai paskelbus mobilizaciją ir ryžtingai pradėjus rengtis atremti sovietų agresiją, įvykių eiga galėjo pasikeisti. Visuotinės mobilizacijos Lietuvos kariuomenė nuslėpti nebūtų galėjusi, ir SSRS vadovybė dar tos pačios dienos vakare Maskvoje jau būtų žinojusi apie tai. Tad buvo galimi mažiausiai trys scenarijai: 1) SSRS duoda įsakymą RA skubiai pradėti invaziją į Lietuvą, pastarosios veiksmus įvardindama kaip agresiją, susitarimų pažeidimą ar tiesiog nedraugišką veiksma; 2) veikia toliau pagal planą ir teikia ultimatumą, galbūt su papildomu punktu apie demobilizaciją, ir karo veiksmus pradeda birželio 15 d.; 3) laikinai atideda karinį klausimo sprendimą. Apskritai nuo pat 1939 m. rudens sovietai numatė

1 diagrama. Lietuvos kariuomenės dydžio 1939–1940 m. dinamika [51, 298]



Pastaba: 1939 m. rugsėjo 1 d. duomenys atspindi rugpjūčio mėnesį buvusią padėtį.

Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo galimybę ir stengėsi to išvengti [84, 122]. Laviravimas ir bandymai „laimėti“ laiko Lietuvai galbūt galėjo būti šansas išvengti pirmosios sovietinės okupacijos. 1940 m. K. Škirpa domėjosi, kaip Vokietija reaguotų į SSRS agresiją prieš Lietuvą [152, 593]. K. Škirpos teigimu, pokalbio su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos Baltijos ir Skandinavijos skyriaus vedėju Werneriu von Grundherriu metu pastarasis aiškiai neatsakė, kaip Vokietija reaguotų į SSRS priartėjimą prie Nemuno, bet, anot Lietuvos diplomato, jam susidarė įspūdis, kad Vokietijos pareigūnas netiesiogiai norėjo duoti suprasti: „Palaukite, kai mes, vokiečiai, apsidirbsime su savo priešais Vakaruose, – ateis eilė Rytams“ [93, 111]. Remiantis sovietų tardymo protokolais 1940 m. vasario 19–20 d. VSD direktorius A. Povilaitis lankėsi Vokietijoje, kur pats Gestapo atstovams kėlė panašius klausimus, susijusius su Vokietijos reakcija į galimus Lietuvos ir SSRS santykių pokyčius [152, 615–618]. Žinoma, A. Povilaičio ir K. Škirpos kontaktų su Vokietija epizodus dera vertinti atsargiai, nes, viena vertus, Vokietijos pareigūnai jokių konkrečių pažadų, net žodinių nedavė, kita vertus, A. Povilaičio epizodas kol kas paremtas tik sovietų tardymų medžiaga. Tačiau visgi galime spėti, kad SSRS vadovybė tikriausiai numatė galimo Vokietijos, bent jau diplomatinio, įsikišimo atvejį, todėl paskubėjo okupuoti Baltijos šalis, kol *Vermachtas* kovėsi Prancūzijoje, nes po kelių savaičių ar mėnesių padėtis galėjo gerokai pasikeisti – ir ne SSRS naudai. Negalima pamiršti, kad, pagal 1939 m. rugsėjo 28 d. Vokietijos ir SSRS susitarimą, dalis Lietuvos teritorijos buvo patekusi į Vokietijos interesų sferą [162]. Be to, kilus Lietuvos ir SSRS karui, tai galėjo tapti precedentu bei pavyzdžiu Latvijai ir Estijai. Anot Rusijos istorikų, 1940 m. birželio 16 d. Latvijai gavus analogišką ultimatumą, Prezidentas Kārlis Ulmanis kreipėsi į Vokietijos pasiuntinį U. von Kotze prašydamas leisti Vyriausybei ir kariuomenei evakuotis į Rytprūsius, tačiau gavo neigiamą atsakymą [155, 151; 85, 86]. Viena vertus, latvių galimybės pasitraukti (prasiveržti) per sovietų jau okupuotą Lietuvą kelia abejonių,

tačiau, pastarajai kovojant, buvo įmanoma. Kita vertus, minėtas epizodas kelia abejonių, ar 1940 m. birželį Vokietija „laukė“ Lietuvos Vyriausybės ir kariuomenės likučių? Tikrai ne taip, kaip Prancūzija 1939 m. rudenį didžiąja dalimi per Rumuniją priėmė lenkus, bet tikriausiai taip, kaip 1939 m. rugsėjį Lietuva nuginklavo ir internavo Lenkijos karius bei priėmė civilius pabėgėlius [117; 119]. Karių internavimas ir laikymas neutralioje valstybėje buvo aptartas 1907 m. Hagos konvencijoje dėl karo įstatymų ir papročių, o sąlygos plačiau aptartos 1929 m. Ženevos konvencijoje dėl elgimosi su karo belaisviais, kurias buvo ratifikavusi Vokietija. 1940 m. birželio 16 d. Vokietijos valdžios atstovai Rytų Prūsijoje kreipėsi į Berlyną siekdami išsiaiškinti, kaip elgtis Lietuvos kariuomenės daliniams priartėjus prie valstybinės sienos. Buvo žinoma apie Tauragės ir Marijampolės įgulų internavimosi galimybę, kurioms, anot vokiečių kontržvalgybos, įsakymą su ginklais trauktis į Vokietiją davė A. Smetona. Birželio 16 d. Vokietijos užsienio reikalų ministras Joachimas fon Ribbentropas nurodė Lietuvos daliniams priartėjus prie valstybinės Vokietijos sienos juos nuginkluoti ir internuoti, be to, nurodė neskatinti lietuvių dalinių imtis minėtų žygių, o į Vokietiją priimti tik gavus Lietuvos dalinių prašymus. Tą pačią dieną Vokietijos karinė vadovybė nurodė savo daliniams, grįžtantiems į Rytų Prūsiją, nesimti jokių manevrų ar kitų veiksmų, kurie galėtų sudaryti įspūdį, kad dalinių judėjimas susijęs su įvykiais Lietuvoje [104, 149–152].

Imantis plačiau modeliuoti alternatyvios istorijos atvejį – Lietuvos ginkluoto pasipriešinimo SSRS okupacijai 1940 m. birželį perspektyvas – turime įsivardyti, kad mobilizacijai reikėjo apie 20–30 val., o pajėgoms sutelkti dar bent 2–3 dienų, taigi numatytose pozicijose pajėgas buvo galima sutelkti iki 5-os dienos nuo mobilizacijos paskelbimo ryto. Pagal optimistinį variantą, kada priešas dar nepuola, kad kariuomenė būtų pasirengusi 1940 m. birželio 15 d. 15.00 val., kai RA papildomi daliniai įžengė į Lietuvos teritoriją, būtų buvę priimtina mobilizaciją vėliausiai pradėti bent birželio 12 d., tą pačią dieną, kai A. Merkys grįžo iš Maskvos. Taikant analogijų metodą galima pasiremti 1939 m. rugsėjo 17 d. dalinės mobilizacijos atveju. Svarbu pabrėžti, kad tai buvo ne mokymai, tačiau mobilizacija vyko taikos metu, taigi veiksmų netrikdė nemažai 1940 m. birželį galimų veiksmų, pavyzdžiui, priešo desantas užnugaryje, diversantų veiksmai, sabotazas, apskritai bet kokia antivalstybinė penktosios kolonos veikla ar net priešų aviacijos bombardavimai ir susisiekimo geležinkeliais nutraukimas Lietuvoje.

1939 m. rugsėjo 17 d. įsakymas buvo duotas 13.25 val. ir jo perdavimas divizijoms bei kariuomenės rūšims užtruko nuo 20 min. iki 2 val., apskrityse mobilizacijos įsakymo perdavimas valsčiams užtruko nuo 9 min. (Mažeikių apskr.) iki dviejų su puse val. (Šiaulių apskr.), 65 % komendantūrų įsakymus valsčiams perdavė greičiau nei per valandą. Valsčiuose šaukimo lapelius išdalijo per 2,5–20 val., po 6 val. – 68,4 % valsčių šaukimus jau buvo išdaliję. Rezervininkai rinkosi gana sparčiai, po 10 val. nuo mobilizacijos paskelbimo buvo atvykę 36,1 % karininkų, po 20 val. – 74,6 %, o po 30 val. – 88,1 %. Kareiviai atitinkamai dar greičiau: po 10 val. – 24,3 %, po 20 val. – 79,1 %, o po 30 val. – 92,9 %. Kadangi kareivių buvo šaukiama 20 % daugiau nei numatyta pagal karo meto

etatų skaičių, tai po 20 val. paskelbus mobilizaciją numatytas skaičius kareivių jau buvo atvykęs į paskyrimo vietas [2, 1–4]. Tarkim, 1940 m. birželio 12 d. 15.00 val. paskelbus mobilizaciją atsargos kareiviai būtų susirinkę iki 13 d. 11.00 val. ryto, o iki tos pačios dienos 21.00 val. mobilizacija būtų buvusi baigta. Žinoma, mobilizuoti daliniai dar turėjo užimti atitinkamas pozicijas, ir tam reikėjo laiko.

Remiantis 1939 m. rugsėjo mėn. pavyzdžiu, galima konstatuoti, kad operatyvumą lėmė ir karininkų iniciatyvumas, nes 4-ajam PP, kuris nebuvo priedangos sudėties, tai pavyko tik atsidavusių karininkų dėka. Žygiui pulkas buvo pasirengęs rugsėjo 18 d. 22.00 val., o I batalionas išvyko 19 d. 1.00 val., kiti padaliniai – 1.30 val. Taigi pulkas po bemiegės (rugsėjo 17–18 d.) nakties išvyko praėjus vos 35,5 val. nuo mobilizacijos paskelbimo vėlgi naktį, tad sugebėjo po dviejų bemiegių naktų ne tik mobilizuotis, bet ir dar nužygiuoti 55 km [2, 22–25]. Tokiu tempu 1940 m. birželį 4-asis PP būtų pasiekęs Kavarską, esantį ant Šventosios upės krantų, 14 d. po pietų. Taip pat 9-asis PP iš Marijampolės galėjo pasiekti Kauną (58 km), o iki 15 d. pietų prie Kauno galėjo priartėti ir IV–VII PAB. Planuojant ginti Vilnius–Neries–Žeimenos pozicijas, pajėgos (V PD 4-asis ir 10-asis PP iš Panevėžio ir Kupiškio) bent iš dalies galėjo būti permetamos Panevėžio–Anykščių–Utenos–Kaltanėnų siauruoju geležinkeliu. Rytų pasienyje priešą pasitikti galėjo I PD bei dalis V PD dalinių. Mažai tikėtina, kad taikos metu pagrindo neturėjęs 17-asis PP būtų operatyviai susimobilizavęs giliame užnugaryje (Joniškyje, Linkuvoje bei Pasvalyje) ir spėjęs pasiekti rytų pasienį per nepilnas tris paras. Be to, Vilniuje buvo 3-iasis KP, tankų ir kiti daliniai. Susimobilizavus tai galėjo būti iki 30 tūkst. karių, šias rytų pasienyje priešą stabdančias reguliariąsias pajėgas dar galėjo remti (saugoti užnugarį ir partizanauti) per 7 tūkst. aštuonių arčiau pasienio su SSRS buvusių LŠS rinktinių (Rokiškio, Zarasų, Švenčionėlių, Utenos, Ukmergės, Trakų, Vilniaus ir Alytaus) šaulių, kurie buvo II rūšies atsargos kariai arba nemobilizuojami vyrai. Minėti šauliai vien rinktinėse turėjo 83 kulkosvaidžius, 4 840 šautuvų (iš jų 1 759 šauliams buvo išduoti į namus), 1 353 pistoletus ir 871 tūkst. šovinių [97; 99]. II PD ir kavalerijos daliniai galėjo pradėti stabdyti priešą į pietus nuo Kauno maždaug Jiezno–Stakliškių–Aukštadvario linijoje, o atskiras 2-asis PP, remiamas motorizuotos AG ir galbūt prieštankinės artilerijos bataliono, neišvengiamai turėjo susikauti su Lietuvos pajėgų užnugaryje atsidūrusia RA įgula bei išmestu desantu Gaižiūnuose.

1940 m. birželio 15 d. į Lietuvą RA įsiveržė trijuose rajonuose: a) Eišiškių–Druskininkų; b) Gudogaj (į pietvakarius nuo Astravo)–Šalčininkėlių; c) Didžiasalio–Pabradės [91, 62] ir žygiavo trimis kryptimis: 1) iš Lydos rajono–Vilniaus ir Varėnos–Alytaus kryptimis; 2) iš Ašmenos ir Molodečno žygiavo Vilniaus ir Kauno kryptimi, vėliau dalis pasiekė Šiaulius ir Tauragę; 3) Švenčionių–Utenos–Panevėžio–Šiaulių kryptimi, didesniuose miestuose paliekant įgulas. Šiauliuose pajėgos pasuko dviem kryptimis, į Telšius ir į Mažeikius [121, 228–229]. Taigi buvo trys operatyvinės kryptys, kuriomis galėjo veikti trys Lietuvos kariuomenės PD – atitinkamai puolimui iš pietų stabdyti – II PD, iš pietryčių – I PD, o iš rytų – V PD; pirma iš pietų palei Nemuną nukreipta į Kauną,

antra iš pietvakarių į Vilnių, o trečioji į Vilniaus užnugarį link Ukmergės ir Panevėžio. Paskutinioji kryptis priešui veikti būtų buvusi sudėtingiausia, nes būtų tekę pulti miškingoje, kalvotoje ir ežeringoje rytų Aukštaitijos teritorijoje, su prastai į krašto gilumą išvystytu ištisinių komunikacinių linijų tinklu.

Užnugaryje susimobilizavusios Lietuvos III ir IV PD (8 PP, 2 AP (7 AG), 2 DLR ir t. t.), įvertinant atstumus, priešą galėjo pasitikti palei Nevėžio upę. Be to, III PD būtų turėjusi saugoti kovojančių pajėgų užnugarį nuo galimo, nors ir mažai tikėtino, RA įsiveržimo iš vakarinės Latvijos – Kuršo. Pastarųjų pajėgų puolimas mažai tikėtinas dėl dviejų priežasčių: 1) Latvijoje ir Estijoje RA buvo išdėstyta minėtų šalių vakarinėse dalyse, palei pajūri, kad atkirstų jūrinius komunikacijų kelius; 2) RA pajėgų pajudėjimas Kurše galėjo tapti indikatoriumi Latvijai skelbti pavojų ir pradėti mobilizuoti pajėgas. Pastaruoju atveju Latvijos kariuomenė anksčiau ar vėliau, didesnės ar mažesnės apimties būtų atsidūrusi Lietuvos teritorijoje. Visgi, RA įsiveržus iš Kuršo, šias pajėgas būtų turėjusi stabdyti III PD. Apskritai sovietų puolimas iš Liepojos link Tauragės sudėtingas: ištisinių komunikacijos linijų nebuvo ir būtų reikėję veržtis per miškingą Žemaitijos aukštumą, nuolat patiriant šaulių-partizanų atakas. Tokio puolimo atveju tikėtina, kad sovietai pirmiausiai būtų atakavę link Šiaulių ir Kretingos palei geležinkelius ir kelius.

Teoriškai galima daryti prielaidą, kad prasidėjus karo veiksmas po to, kai Lietuvos pajėgos būtų susimobilizavusios ir bent iš dalies būtų susitelkusios numatytose vietose, Vilnių priešas būtų galėjęs užimti per maždaug 3 dienas (viena iki Vilniaus, viena Nemunui forsuoti ir viena miestui užimti). Ilgiau gintis Vilniuje būtų buvę sudėtinga, nes tikėtina, kad per 2–3 dienas iš pietų puolantys RA daliniai, net ir stabdomi, esant milžiniškai kiekybinei persvarai būtų pasiekę Kauno–Vilniaus geležinkelio liniją, o priešui forsavus Nerį ties Kaišiadorimis ar Kazokiškėmis būtų kilusi grėsmė Lietuvos pajėgoms būti apsuptoms Vilniuje. Galbūt dar 1–2 dienų būtų reikėję stabdomų priešų pajėgų puolimui iki Kauno prieigų. Tačiau minėtų 3–5 dienų buvo daugiau nei pakankamai, kad iš Kauno į Tauragę evakuotųsi Vyriausybė.

Modeliuojant RA puolimo greitį galima pasiremti 1939 m. SSRS planais Suomijos atžvilgiu, kai buvo numatyta, kad RA, judėdama 8–10 km per parą greičiu (7-oji armija), šalį užims per 10–12 dienų [156, 196–197], o karas užtruko daugiau nei 3 mėnesius ir Suomija dar nebuvo okupuota. Todėl galima teigti, kad kaip Suomijos nepavyko užimti per planuotas 10–12 dienų, taip ir Lietuvai nebūtų pakakę suplanuotų 3–4 dienų, jei pastaroji būtų sumobilizavusi savo pajėgas. Kitas pavyzdys – SSRS įsiveržimas į Lenkiją, kuris itin artimas, nes RA veikė būtent Vilniaus krašte. 1939 m. rugsėjo 17 d. 6 val. ryto RA įsiveržė į rytinę Lenkiją [85, 64] ir, nors Lenkijos pajėgos spontaniškai priešinosi, tačiau sovietai sparčiai veržėsi į priekį. 1939 m. rugsėjo 19 d. raudonarmiečių daliniai priartėjo prie Lietuvos–Lenkijos administracinės linijos [6, 108]. Tą pačią dieną užėmė Vilnių ir Lydą, 22 d. – Gardiną, 23 d. – Augustavą, o 24 d. – Suvalkus [154, 370–380, 408]. Taigi puldama maždaug 300 km į šalies gilumą ir esant minimaliam pasipriešinimui, RA sugaišo savaitę. Pavyzdžiui, jau pirmą puolimo dieną, apie 18.00 val., XXV tankų brigada

sustojo prie Dunilavičy (*balt. Дуниловичы*), apie 15 km į rytus nuo Pastovių, nes baigėsi kuras, o pėstininkų daliniai gerokai atsiliko. Kitą dieną XXII tankų brigada, pritrūkusi kuro, sustojo prie Švenčionių – abiem atvejais tai nutiko PD vadovybei atsisakius į priekį praleisti kavalerijos korpuso gurguolę. Piečiau puolusios 11-osios armijos 3-asis kavalerijos korpusas rugsėjo 18 d. apie 14.00 val. be mūšio užėmė Ašmeną ir dienos pabaigoje sustojo Ašmenos–Kurmelių rajone, nes buvo būtina pailsinti arklius [154, 369]. Tai tik epizodai iš 1939 m. rugsėjo karinės kampanijos, bet verčia abejoti, kad 1940 m. birželį, Lietuvos kariuomenei priešinant, RA būtų sugebėjusi labai sparčiai veržtis į priekį. Lietuvos kariuomenės 2-ojo AP vadas plk. Vincas Jasulaitis prisiminė, kad „atėję sovietinės kariuomenės kareiviai atrodė išvargę. Kavalerijos arklių kojos buvo kruvinos. Kai kurie raiteliai jojo nebalnotais arkliais ir basi. Dalinių vadai mums aiškino, kad kavalerijos daliniai buvo žygiavę beveik be poilsio dvylika dienų iš Pavolgio“ [49, 83]. Apskritai, prieš Lietuvą sutelkti RA daliniai nebuvo pilnos kovinės sudėties, šlubavo aprūpinimas technika ir amunicija, 1940 m. birželio 7 d. pačios 3-osios armijos vadovybės pasirengimas buvo įvertintas kritiškai [157, 566–571]. A. Anušauskas konstatavo, kad „11-a ir 3-a armijos rimtiems karo veiksmais nebuvo pasiruošusios“ bei kad okupacija būtų užsitęsusi, nes jau priešakiniais RA motorizuotiems tankų junginiams trūko kuro ir transporto priemonių jam atsigabenti, todėl Lietuvos kariuomenė pagal susitarimą per 3 d. sovietų pajėgoms pergabeno 1 000 t degalų ir kitų krovinių [15, 178, 181]. Net nepatirdama jokio pasipriešinimo 6-ojo kavalerijos korpuso VI kavalerijos divizija Kauną pasiekė birželio 17 d. ryte, o 18 d. apie 20.00 val. buvo Šiauliuose, kitą, 19 d., išžygiavo į Telšius [150]. Žinoma, minėti faktai nereiškia, kad Lietuvos kariuomenė būtų galėjusi kiekybiškai keliolika kartų gausesnes pajėgas atremti, o tik tai, kad stabdant, manevruojant traukiantis ir taikant partizaninę taktiką buvo galima laimėti laiko Vyriausybei pasitraukti.

Tikėtina, kad, praėjus savaitei ar kelioms dienoms anksčiau ar vėliau nuo karo veiksmų pradžios, fronto linija būtų pasiekusi Dubysos upę, o geresniu atveju – tik Nevėžį [164]. Galima spėti, kad į karo veiksmus įsijungus naujoms Lietuvos pajėgoms – III ir IV PD, o RA apie savaitę vykdžius puolimą, užėmus du stambius miestus ir forsavus kelias upes, nuolatos patiriant partizanų išpuolius, nes ir RA vadovybė numatė galimybę, kad, įsiveržus į Lietuvą, šauliai gali „šaudyti į nugaras“ [94, 157], būtų reikėję persigrupuoti, papildyti kuro, amunicijos ir kt. atsargas. Taigi ir Lietuvos pajėgos būtų turėjusios kelių dienų atokvėpį iki generalinio paskutinių pozicijų puolimo. Per tą laiką būtų buvę svarbu visas likusias ir nepakrikusias pajėgas sutelkti palei Dubysą bei Žemaitijos aukštumos miškuose. Po lemiamo ir dėl kiekybinės priešo persvaros neišvengiamai nesėkmingo mūšio ant Dubysos krantų, dengiami ariergardo Lietuvos kariuomenės likučiai skubiai būtų internavęsi Vokietijoje. Žinoma, nuo pat karo pradžios būtų grėsęs priešo motorizuotų pajėgų prasiveržimas į užnugarį arba desanto išmetimas, o tai galėjo sukelti dar didesnę besipriešinančių pajėgų sumaištį ir paniką užnugaryje. Bet, nepaisydami nieko, priešio užimtoje teritorijoje nuo pirmos karo dienos tūkstančiai šaulių-partizanų būtų kovoję puldinėdami priešo štabus, naikindami komunikacijas, trikdydami tiekimą.

Nespėjusios pasiekti Vilniaus–Neries–Žeimenos gynybinių pozicijų pagrindinės pajėgos priešą būtų galėjusios pasitikti ir palei Šventosios upę bei Kauno prieigose, kaip buvo numatyta 1937 m. patvirtintame operacijų plane Nr. 3 „L“ Lenkijos puolimo atvejui [52].

Paskutinė viltis: riboto masto ar lokalus pasipriešinimas

Paskutinio Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdžio metu jau buvo per vėlu priimti sprendimą dėl totalaus visų sumobilizuotų pajėgų pasipriešinimo. Tačiau antrą – riboto masto pasipriešinimo – variantą buvo galima realizuoti ir birželio 14 d., t. y. okupacijos išvakarėse, davus atitinkamus nurodymus reguliariosios kariuomenės daliniams bei šauliams, o trečią variantą, kaip rodo birželio 15 d. įvykiai, buvo galima organizuoti telefonu net per keletą valandų. Daug laiko reguliariosios kariuomenės daliniams pasirengti žygiui nereikėjo: štai 1939 m. gegužės 22 d. III PD vadui div. gen. Mikui Rėklaičiui atliekant 6-ojo PP Plungės įgulos pasirengimo veikti patikrinimą ir net nustačius planavimo trūkumus, batalionas žygiui pasirengė per tris valandas [110]. Remiantis prisiminimų medžiaga, galima teigti, kad lemiamu momentu 1940 m. birželio 15 d. A. Smetona ir jo aplinka pasirinko būtent trečią – lokalaus pasipriešinimo – variantą, tačiau dėl aukščiausiosios karinės vadovybės įsikišimo (9-ojo PP atveju) ir pulko vado nepaklusimo krašto apsaugos ministro brg. gen. Kazio Musteikio telefoniniam nurodymui (7-ojo PP atveju) nerealizuotas [103, 60]. Tačiau svarbu pažymėti, kad dar 1940 m. gegužės 31 d. kariuomenės vadas įsakymu informavo visų dalinių vadus, kad paskutiniu metu pasitaikė provokacijų, kai nežinomi asmenys skambino į dalinius krašto apsaugos ministro vardus, siekdami dalinyje sukelti aliarmą. Kariuomenės vadas įspėjo dalinių vadus būti budrius ir vengti galimų provokacijų – apie šį vado įsakymą buvo nurodyta informuoti karininkus ir puskarininkius [69]. Žinoma, pastarąjį faktą galima vertinti įvairiai, galbūt tai buvo SSRS suorganizuota akcija, siekiant sutrikdyti pavojaus skelbimą daliniuose realaus pavojaus atveju, sukelti dalinių vadų nepasitikėjimą telefoniniais įsakymais, nes būtent telefoniniu ryšiu buvo galima operatyviai pradėti mobilizaciją ir įsakyti daliniams pasiruošti veiksams bei išžygiuoti iš įgulų. Tačiau, nepaisydamas minėto įspėjimo, 9-ojo PP vadas gen. št. plk. Antanas Gaušas ėmėsi vykdyti telefoninį ministro įsakymą. Pulke tarnavęs jns. ltn. Kazys Trečiokas prisiminė, kad birželio 15 d. vakarą karininkų ramovėje vyko gydytojo plk. ltn. Juliaus Abraičio išleistuvių vakarienė, į kurią karininkams buvo įsakyta atvykti su rikiuotės, o ne su paradinėmis uniformomis, apie 22.00 val. vakarienė baigėsi, ir pulko vadas, sukvietęs karininkus, informavo visus būti kovinės parengties. Po valandos buvo duotas įsakymas pasiruošti žygiui, kariams išduoti ginklus ir amuniciją bei žygiuoti į Vokietiją. Pulkas dviem voromis, pėsčiomis ir motorizuotas, nes pulke buvo dviratininkų batalionas, turėtas autobūrys ir paimiti miesto autobusai, išvyko apie 3.00 val. nakties. Nužygiavus apie 8 km, netoli Pilviškių pėsčioji vora sustojo poilsio ir iš voros vado mjr. Jono Brizgio gavo įsakymą grįžti atgal, tad apie

9.00–10.00 val. ryto kariai pasuko atgal į Marijampolę [130, 229–230]. Teigiama, kad pulką pasivijo ir sugrąžino brg. gen. Kazys Tallat-Kelpša. Istoriko L. Truskos teigimu, esama ir kitos versijos, kad „atseit pulkui buvo pavesta pridengti prezidento pasitraukimą, o užduotį įvykūžius pulkas buvo grąžintas į dislokacijos vietą“ [91, 66]. Taigi sumanymas ginklu lokaliai pasipriešinti ir internuotis Vokietijoje liko neįgyvendintas.

Nemažai anksčiau tekste minėtų įžvalgų ir prielaidų, kaip galėjo plėtotis įvykių grandinė Lietuvos karinio pasipriešinimo sovietinei okupacijai atveju, yra labiau diskusinio pobūdžio, bet apskritai vedančios link atsakymo paieškos: ar prasminga buvo tarpukariu išleisti karšto apsaugai beveik milijardą litų [91, 65] žinant, kad kariuomenė negavo sava-laikio bei adekvataus įsakymo ir nepasipriešino okupacijai. Šmėsteli kontraversiškas, prieš kelis dešimtmečius periodikoje publikuotas žurnalisto Virgilijaus Liauškos teiginys, kad prieš prasidedant birželio 15 d. Vyriausybės posėdžiui, kariuomenės štabo viršininkas div. gen. S. Pundzevičius divizijų vadams išsiuntė šifruotą telegramą: „Būkite pasiruošę pradėti vykdyti direktyvą R“, divizijų vadams beliko laukti įsakymo „pradėti vykdyti direktyvą“ [88], bet, anot Panevėžio įguloje tarnavusio karininko, „iš kariuomenės štabo jokių informacijų negaudavome, vien laikraščių žinios. Jautėme grėsmę, kad artėja didelė audra. Dieną ir naktį budėjome. Prie radijo aparatų pasodinome karininkus: vienus klausyti Maskvos, kitus vokiečių – Berlyno radijo stočių. Nieko nesužinojome“ [14, 2]. Taigi V. Liauškos teiginiui patvirtinti kol kas nėra archyvinių dokumentų ar aiškių užuominų prisiminimuose. Kiek aiškesnis, bet nesėkmingas jau minėtas K. Musteikio bandymas telefonu suorganizuoti lokalių ginkluotą pasipriešinimą.

Tačiau gal net ydinga būtų formuoti mintį, kad 1940 m. padėtis buvo be išeities, be alternatyvų ir ginkluotas pasipriešinimas būtų buvęs beprasmis. Valstybės ginkluotosios pajėgos kuriamos ir plėtojamos ne tam, kad šalį gintų esant palankioms aplinkybėms, bet kad ją gintų esant bet kokioms aplinkybėms. 1940 m. problema yra ne neveikli kariuomenė, nes empirinė medžiaga atskleidžia vykusį planavimą ir pasirengimą, o aiškaus politinio sprendimo nebuvimas. Todėl tenka diskutuoti, kokių veiksmų galėjo imtis kariuomenė ir kokios aplinkybės lėmė politinius sprendimus (pastarąjį aspektą atskleidžia Artūro Svarausko tyrimas) [122]. Sudėtinga analizuoti ir modeliuoti „karą, kurio nebuvo“, todėl tai prielaidos, kokių veiksmų, remdamasi analogijomis bei operacijų planais, galėjo imtis Lietuvos kariuomenė 1940 m. birželį, todėl, ateityje aptikus „R“ planą, pateiktos įžvalgos bus tikslinamos ir koreguojamos.

Ginklai (ne-) poligone?

Atskiros ir platesnės analizės reikalauja ginklų buvimo poligone 1940 m. birželio 15 d. problema verifikuojant minėtą teiginį, kuris ypač reikšmingas riboto masto pasipriešinimo atveju, sprendimą priešintis priimant paskutinio posėdžio metu. Iš S. Raštikio prisiminimų žinoma, kad, anot div. gen. S. Pundzevičiaus, „kariuomenės vado įsakymu

pulkų kulkosvaidžių kuopos ir prieštankiniai pabūklai esą ne pulkuose, bet atlieką šaudymus poligonuose, nors ir ne visi“ [113, 24]. Minėtą faktą dokumentais lyg ir pagrindžia V. Lesčius, kariuomenės vado, įsakymas, kuriuo remiamasi, data – 1940 m. gegužės 7 d. [86, 359]. Tačiau remiantis vėlesniais – 1940 m. gegužės 17 d. [123] ir birželio 5 d. [118] – dokumentais, sunkiųjų kulkosvaidžių ir prieštankinių pabūklų pratybos poligone turėjo prasidėti tik nuo liepos 3 d. Kiti dokumentai patvirtina, kad birželio viduryje poligone vyko tik sunkiųjų kulkosvaidžių karininkų kursai ir buvo dislokuotas tankų dalinys [57]. Taigi teigti, kad daliniai į poligonus būtų buvę tikslingai išsiųsti artėjant pavojui, pagrindo nėra, nes pratybų poligone planas buvo parengtas dar 1940 m. sausio mėn. Nuo 1940 m. perėjus prie dvejų metų privalomos karo tarnybos ir vieno šaukimo kovo 15 d., į poligonus ir manevrus daliniai turėjo vykti nuo liepos 1 d. iki rugsėjo 15 d. [59]. Pagal 1940 m. sausio 15 d. parengtą planą pratybos poligone turėjo prasidėti ne anksčiau kaip birželio 1 d. ir ne vėliau kaip liepos 1 d. [17]. 1-asis AP poligone turėjo būti nuo liepos 1 d., 2-asis AP nuo liepos 15 d., 3-iasis AP nuo liepos 29 d., 4-asis nuo rugpjūčio 12 d., raitoji artilerija nuo liepos 10 d. [64]. I PD pulkai į poligoną turėjo vykti nuo 1940 m. liepos 3 d. [42], tokiu pat metu ir III PD daliniai [45]; kariuomenės ginklavimo, intendantūros ir sanitarijos tarnybos Švenčionėlių stovykloje turėjo pradėti veikti nuo 1940 m. birželio 30 d. arba liepos pradžios [107]. Sunkiųjų kulkosvaidžių daliniai į poligoną turėjo vykti 1940 m. liepos 3–28 d. [118], tuo pačiu metu poligone turėjo vykti ir ŠAP (automatinių, prieštankinei gynybai naudotų *Oerlikon* pabūklų) dalinių šaudymo pratybos [123].

1940 m. birželio 10–28 d. Švenčionėlių poligone turėjo vykti sunkiųjų kulkosvaidžių karininkų kursų klausytojų pratybos [11]. 1940 m. birželio 15 d. į Švenčionėlių–Pažeimenės poligoną atvyko ŠR suvestinis tankų dalinys, vadovaujamas mjr. Vlodo Vaitkaus [126], o birželio 18 d. iš poligono išvyko minėtas tankų dalinys ir sunkiųjų kulkosvaidžių kursų VII laidos klausytojai, poligono komendantūra, nelikus dalinių, buvo likviduota [57]. Sunkiųjų kulkosvaidžių karininkų kursuose turėjo dalyvauti tik apie 26–30 karininkų iš skirtingų dalinių [108]. Palangos poligone priešlėktuvinės gynybos kulkosvaidžiai, LAP (automatinių, priešlėktuvinei gynybai naudotų *2 cm Flak 30* pabūklų) ir priešlėktuvinė artilerija turėjo būti nuo 1940 m. birželio 18 d. iki rugsėjo 20 d. [70], karo aviacijos daliniai Palangos poligone į mokymus išvyko 1940 m. gegužės 15 d. ir pagal planą turėjo likti iki rugsėjo 20 d. [73]. Po sovietinės okupacijos Palangoje 1940 m. liepos pabaigoje dar buvo „įstrigę“ 12 naikintuvų *Dewoitine D.501L* ir 8 – *Ansaldò A-120*, kurie 10–15 dienų po okupacijos uždraudus Lietuvos karo aviacijos lėktuvams skraidyti, negalėjo grįžti į Kauną ir Šiaulius [74]. Taigi 1940 m. birželio pirmojoje pusėje Švenčionėlių poligone, kuris buvo greta karo atveju planuotų ginti pozicijų palei Žeimenos upę, buvo jau įsikūrusi minėta Karo mokykla (prasidėjus okupacijai buvo perkelta atgal į Kauną), tankų dalinys ir vyko sunkiųjų kulkosvaidžių karininkų kursai, bet nėra faktų, patvirtinančių, kad poligonuose būtų buvusi kita sunkioji dalinių ginkluotė ar patys daliniai. O Palangoje buvo apie porą dešimčių karo aviacijos lėktuvų, priešlėktuvinė artilerija į poligoną atvykti turėjo po keleto dienų.

Išvados

1. Lietuvos kariuomenės „R“ planas galiojo iki pat sovietinės okupacijos, be to, tai nebuvo Nr. 3 „L“ operacijų planui identiškas planas. 1940 m. pirmoje pusėje Vilniaus įgulos karininkai buvo parengę „R“ planą miestui pridengti. Atsižvelgiant į galiojančius „V“ ir „R“ planus buvo koreguojamas šaulių pavaldumas, nurodoma keisti amunicijos atsargų sandėliavimo vietas.

2. 1940 m. pavasarį itin suaktyvėjo Lietuvos kariuomenės pasirengimas galimam SSRS puolimui, tai galima sieti su nemažai tarptautinių aplinkybių – Suomijos ir SSRS Žiemos karo pabaiga, Vokietijos įsiveržimu į Daniją ir Norvegiją, mūšio dėl Prancūzijos pradžia, kurios lėmė, kad SSRS pajėgos vakariniame pasienyje atsilaisvino nuo aktyvių karo veiksmų, o Vokietija išitraukė į aktyvius karo veiksmus šiaurėje ir Vakarų Europoje. Be to, pasirušimai sietini ir su politiniu Lietuvos Vyriausybės sprendimu sovietų agresijos atveju priešintis. Rūpintis prieštankine ir priešlėktuvine gynyba, tam planuojant panaudoti ne tik turėtą ginkluotę, bet ir kitas priemones – butelius su padegamuoju skysčiu, medžioklinius šautuvus, užtvaras ir t. t. Buvo nurodyta pasirengti pulti mechanizuotas priešo pajėgas ir išmesti oro desantą. Taigi objektyviai buvo įvertintos eventualių priešų galimybės karo atveju.

3. Greta pasirengimo galimam karui su SSRS pagrindinis Lietuvos priešas išliko Vokietija, kurios puolimo atveju planuota gintis kartu su SSRS pajėgomis, todėl kariuomenės gynybos planavimas atitiko bendrą Lietuvos laviravimo politiką. Viena vertus, Lietuvos štabas konstatavo padidėjusias galimybes kartu su RA atremti Vokietijos pajėgų puolimą, kita vertus, kritiškai vertino sovietų aspiracijas Lietuvos atžvilgiu. Taigi galima teigti, kad Lietuva laikėsi ankstesnės nuostatos, kad priešas bus tas, kuris pirmas užpuls, o sąjungininkai tie, kuriuos užpuls tas pats priešas.

4. Ginkluoto konflikto su SSRS atveju Lietuvos kariuomenė planavo priešą pradėti stabdyti maždaug Jiezno–Aukštadvario–Vilniaus–Neries ir Žeimenos upių linijoje traukiantis šiaurės– vakarų, vakarų kryptimi link Kauno, o vėliau į Žemaitiją. Tikėtina, kad būtų buvę bandoma išnaudoti natūralias gamtines kliūtis, ypač Šventosios, Nevėžio, Dubysos, Neries ir Nemuno upes. Apskritai palyginus su „L“ planu stabdymo plačiais barais veiksmai buvo nukelti apie 40–70 km į pietus, pietryčius ir rytus, o tai galėjo padėti papildomai laimėti bent 2–3 pasipriešinimo dienas.

5. Ginkluotas pasipriešinimas SSRS galėjo būti trijų lygių, tačiau tam, kad plačiu mastu (totaliai) pasipriešintų, kariuomenės mobilizacijai iki aktyvių karo veiksmų pradžios reikėjo keletu dienų. Atsižvelgiant į 1940 m. birželio įvykių seką, optimali data galėjo būti birželio 12 d. Siekiant išsaugoti suverenitetą, delsimas mobilizuoti pajėgas eliminavo galimybę diplomatiniais veiksmais paremti karinę jėgą ir galbūt išvengti sovietų įsiveržimo birželio 15 d. Taikos meto pajėgoms bei šauliams priešintis ir, nespėjus pasitraukti į Vokietiją, pereiti į partizaninį pogrindį buvo galima įsakyti net ir naktį iš birželio 14 d. į 15 d., kai vyko paskutinis Lietuvos Respublikos Vyriausybės posėdis. Lokalus, arba „simbolinis“, pasipriešinimas buvusioje padėtyje, kai Kaune liko Vyriausybė ir karinė

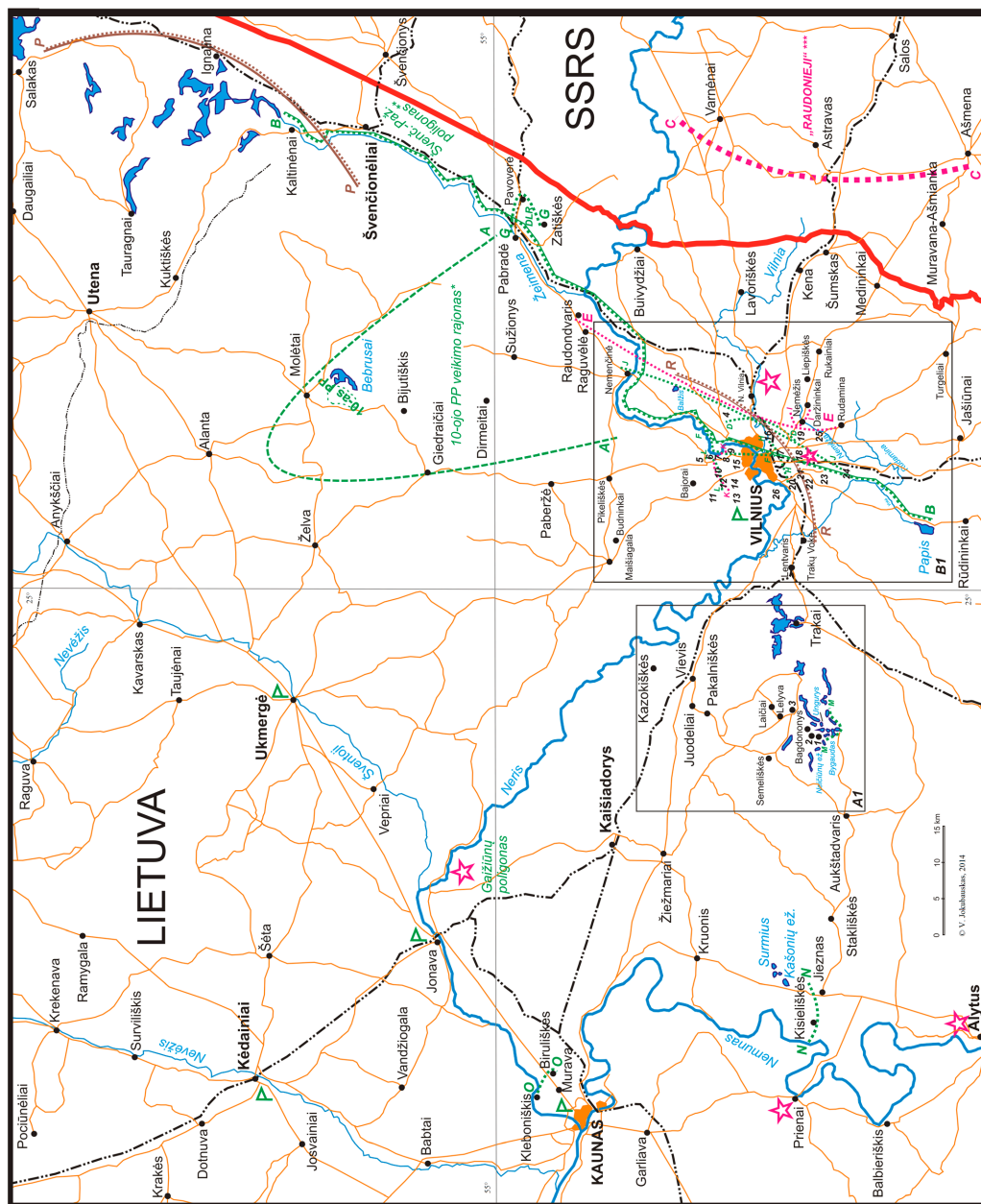
vadovybė, būtų buvęs komplikuo­tas tarptautinės humanitarinės teisės požiūriu, nes pasipriešinę daliniai (pvz., 9-asis ar 7-asis PP, 2-asis KP), kai kariuomenės vadas duoda priešingą įsakymą, Kaune likusios savos vyriausios karinės vadovybės galėjo būti apkal­ tinti maištu. Apsisprendus priešintis tikslingiausia buvo skelbti visuotinę mobilizaciją ir priešintis visomis pajėgomis arba duoti įsakymą priešintis visai taikos meto kariuome­ nei ir šauliams, taip įtraukiant sovietus į ilgalaikį partizaninį karą. Vokietijoje internuoti Lietuvos kariai būtų buvę nuginkluoti ir įkurdinti stovyklose – kaip su Lenkijos kariais 1939 m. rudenį pasielgė Lietuva.

6. Nėra aiškaus pagrindo teigti, kad 1940 m. birželį Lietuvos kariuomenės ginkluotė, sunkieji kulkosvaidžiai ar prieštankinė ir priešlėktuvinė artilerija būtų buvusi poligonuo­ se. Dažniausiai prisiminimais paremtą faktą paneigia kariuomenės siuntimo į poligonus planai ir įsakymai bei tuoj po okupacijos Švenčionėlių poligono komendantūros likvi­ davimo dokumentai. Todėl argumentas, kad daliniuose nebuvo ginkluotės, nepagrįstas siekiant paaiškinti generolų S. Raštikio ir V. Vitkausko vengimą ginklu pasipriešinti sovietinei okupacijai. Nepasipriešinimo okupacijai priežastys yra ne kariuomenės pa­ sirengimas, planavimas ar ginkluotės buvimas reikiamose vietose, bet politinės valios nebuvimas ir politikų užkulisinės intrigos siekiant nuversti A. Smetonos ir tautininkų rėžimą. Taigi gerai žinomą posakį „Vilnius mūsų, o mes – rusų“, iliustruojantį Lietuvos politinę padėtį 1939–1940 m., galima papildyti kita fraze: „Lietuva be Smetonos, bet sovietinė“.

Santrumpos:

AG – artilerijos grupė
AP – artilerijos pulkas
DLR – divizijos lengvoji (kavalerijos) rinktinė
KG – kavalerijos grupė
KP – kavalerijos pulkas
LAP – automatinis priešlėktuvinis pabūklas

LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga
PD – pėstininkų divizija
PP – pėstininkų pulkas
RA – Darbininkų ir valstiečių raudonoji armija
(rus. *Рабоче-Крестьянская Красная Армия*)
ŠAP – automatinis prieštankinis pabūklas



1 žemėlapis. 1940 m. pirmos pusės galimos Lietuvos kariuomenės gynybinės pozicijos karo atveju remiantis karo žaidimų ir ryšių užtikrinimo medžiaga

Sutartiniai ženklai:

Pozicijos, pažymėtos raidėmis:

A – „mėlynųjų“ 10-ojo PP susitelkimo ir veikimo rajonas ginant Neries ir Žeimenos upių ribą. Pagal 1940 m. kovo 18–20 d. I PD štabe vykusių karo žaidimus;

B – „mėlynųjų“ ginamos Vokės upės–Užusienių, Neries–Žeimenos upių pozicijos. Pagal 1940 m. kovo 18–20 d. I PD štabe vykusių karo žaidimus;

C – priešas („baltieji“) savo pajėgas sutelkė Ašmenos ir Varnėnų (*balt. Варняны*) rajonuose. Pagal 1940 m. kovo 18–20 d. I PD štabe vykusių karo žaidimus;

D – „mėlynųjų“ prieštiltė Kuprioniškės–Markučiai–Pylimėliai, buvo planuojama ginti Vilnių Vokės–Neries–Žeimenos upių riboje (B linija). Pagal 1940 m. kovo 18–20 d. I PD štabe vykusių karo žaidimus;

E – „raudonųjų“ priešakinės saugos daliniai pasiekia Rudaminos–Raudondvario liniją. Pagal 1-ojo PP žiemos pratimus, vykusių 1940 m. vasario 6 d.;

F – „mėlynųjų“ 1-ojo PP II batalionui paskirtos ginti Naujininkų–Baltupių–Neries upės pozicijos, saugant savo pajėgų kairįjį sparną ir siekiant priešui užkirsti kelią Vilniaus–Maišiagalos kryptimi. Pagal 1-ojo PP žiemos pratimus, vykusių 1940 m. vasario 6 d.;

G – „mėlynųjų“ DLR ginasi Zatiškių–Pabradės–Pavoverių rajone. Pagal 1-ojo PP žiemos pratimus, vykusių 1940 m. vasario 6 d.;

H – „mėlynųjų“ galinė sauga ėjo Rivonių–Markučių linija. Pagal 3-iojo KP karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinius pratimus;

I – „raudonųjų“ pagrindinis smūgis vieškeliu Rudamina–Murlinė, priešas pasiekia Daržininkų ir Nemėžio pozicijas, bet nepavyko forsuoti Nemėžos upės. Pagal 3-iojo KP karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinius pratimus;

J – „mėlynieji“ – 3-iasis KP ir pėstininkų pulkas – laukdami puolimo iš rytų arba pietryčių planuoja gintis Juodšilių geležinkelio stoties–Nemenčinės pozicijose. Pagal 3-iojo KP karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinius pratimus;

K – „raudonieji“ (priešas) užėmė Vilnių ir gina Zbrodno–Kalvarijos–Trinapolio pozicijas. Pagal 1-ojo PP žiemos pratimus, vykusių 1940 m. vasario 21 d.;

L – „mėlynieji“ kontratakuoja Vilnių užėmusį priešą ir pasiekia Pašilaičių–Jeruzalės–Verkių ribą. Pagal 1-ojo PP žiemos pratimus, vykusių 1940 m. vasario 21 d.;

M – užimtos Grinapolio kaimo aukštumos, priešą nustūmus už Bygaudo, Strėvio, Ungurio ežerų. Pagal 1940 m. kovo 7–8 d. vykusių 4-ojo PP karininkų karo žaidimus;

N – Kisieliškės atsparos mazgas. Pagal 1940 m. vasario 6–7 d. kariuomenės štabo, kariuomenės teismo ir LŠS karininkų mokymus „batalionas ginasi“, kai „raudonieji“ puola iš pietų;

O – I Kauno šaulių rinktinės 26-ojo „Tvirtovės“ būrio ginamos Kleboniško–Biruliškių pozicijos. Pagal 1940 m. I Kauno šaulių rinktinės 26-ojo „Tvirtovės“ būrio taktinių pratybų scenarijų;

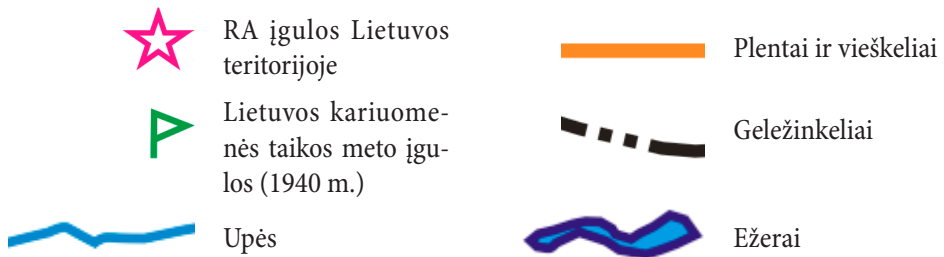
P – Lietuvos kariuomenės planuotos ginti pozicijos rytų pasienyje tarp Salako ir Švenčionėlių. Pagal 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo parengtą karvelynų išdėstymo ir karvelių treniravimo planą;

R – Lietuvos kariuomenės planuotos ginti pozicijos rytų pasienyje į pietryčius nuo Vilniaus, tarp Vokės ir Balžio ežero. Pagal 1940 m. Lietuvos kariuomenės štabo parengtą karvelynų išdėstymo ir karvelių treniravimo planą.

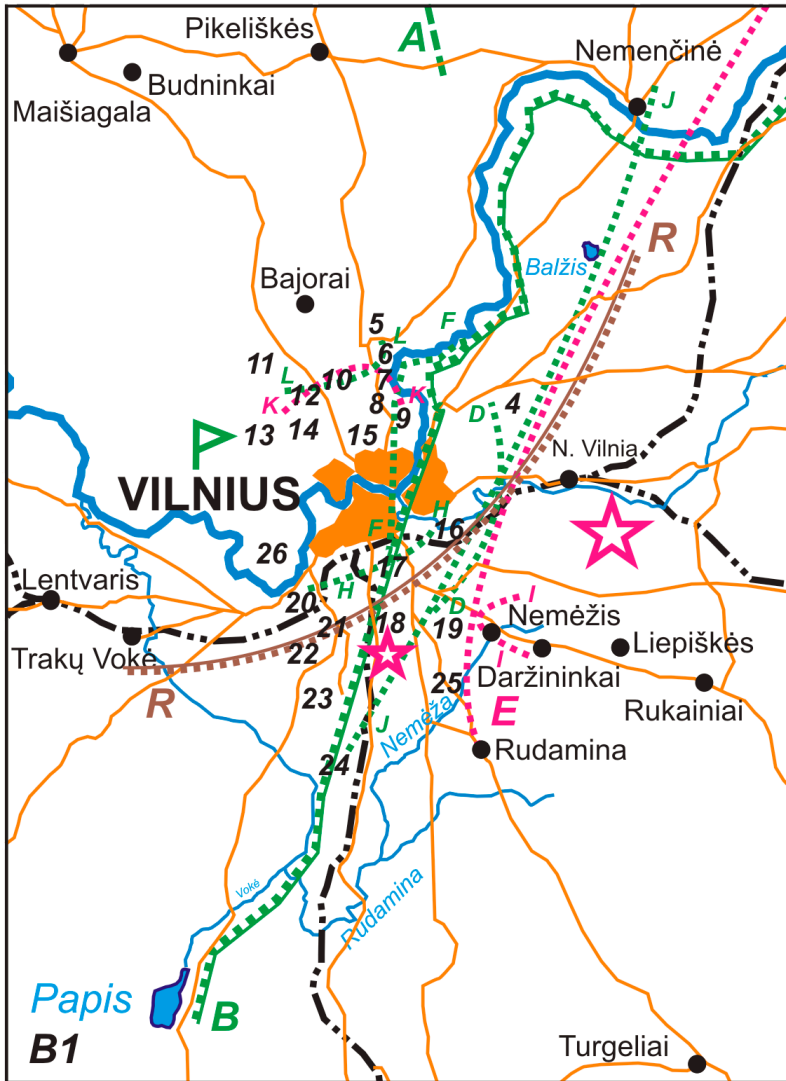
* Pažymėtas karinių veiksmų metu nurodytas 10-ojo PP sutelkimo ir veikimo rajonas.

** Švenčionėlių–Pažeimenės poligonas, naudotas Lietuvos kariuomenės, Gaižiūnuose įsikūrus RA įgulai.

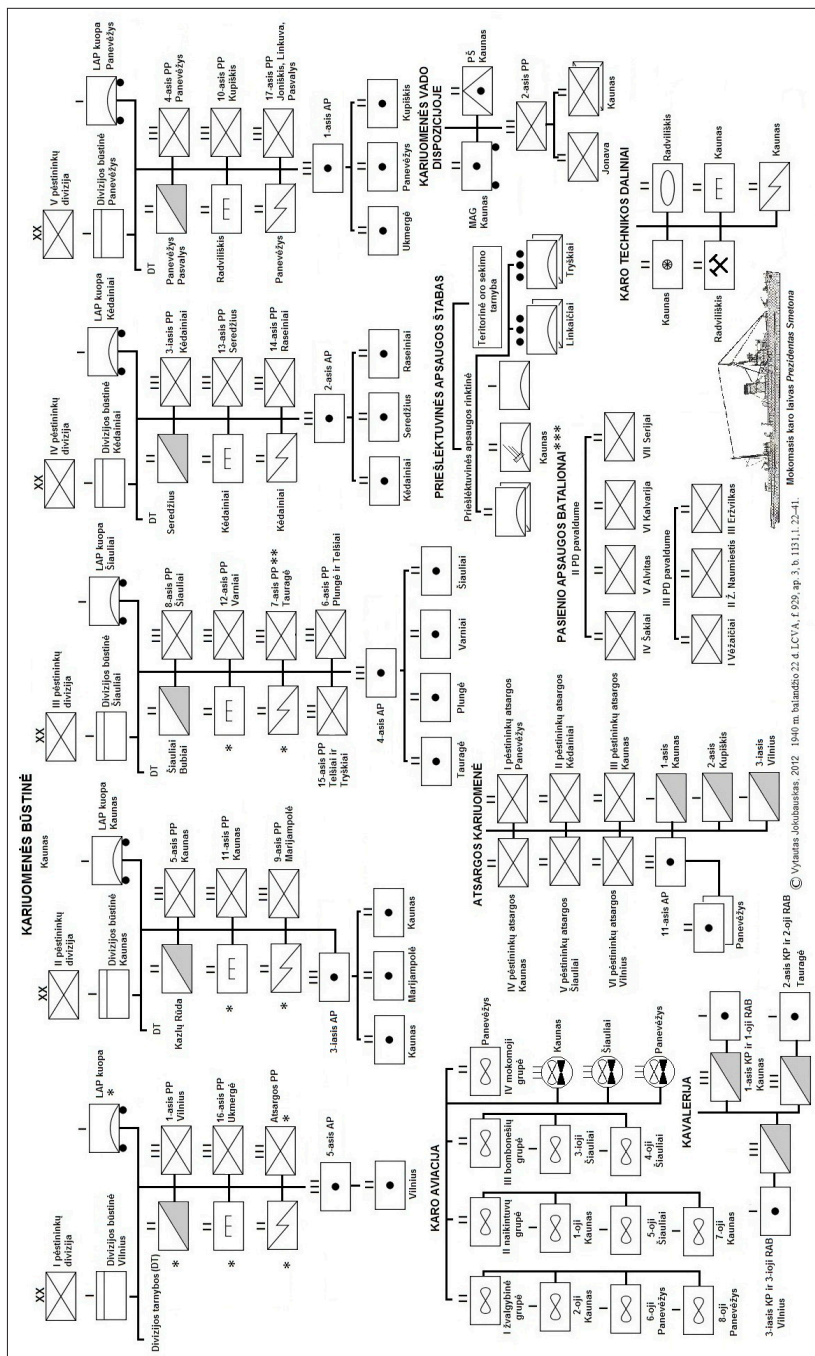
*** Lietuvos kariuomenė karinių pratybų ir manevrų metu visą tarpukarį „raudonaisiais“ buvo įvardijamas priešas, o „mėlynaisiais“ – savosios pajėgos. Kai kada vartotas ir „baltųjų“ terminas, tikėtina dėl „raudonųjų“ asociacijos su sovietais, 1940 m. pavasarį pratybų metu vietoj „raudonųjų“ pradėtas vartoti „baltųjų“ terminas prieš pajėgoms įvardyti.



A1 žemėlapis. 4-ojo PP karininkų karo žaidimų rajonas



B1 žemėlapis. Karo žaidimai Vilniaus apylinkėse



1 schema. Mobilizuotos Lietuvos kariuomenės kovinių dalių struktūra ir mobilizacijos vietos 1940 m.

* Mobilizacijos vieta parenkama divizijos vado sprendimu. ** 7-asis PP turėjo likti taikos meto sudėties.
*** Pasienio apsaugos batalionų (PAB) štabų mobilizavimo vietos.

Šaltiniai ir literatūra

1. 1939 m. balandžio 14 d. rašto Nr. 332 priedas. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1024, l. 23.
2. 1939 m. rugsėjo mėnesio mobilizacijos reliacija. 1940 m. gegužės 4 d. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 547, l. 1–25.
3. 1940 m. mob. direktyvos priedas Nr. 1 (Mob. tvark. Nr. 1). *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1131, l. 22–32.
4. 1-ojo PP 1939–1940 m. žiemos pratimai. *LCVA*, f. 513, ap. 1, b. 356, l. 31–32.
5. 1-os pėst. divizijos karininkų karo žaidimai. *Kardas*, 1937, gegužės 15, Nr. 10 (264), p. 250.
6. 3. *Armia Sowiecka w agresji na Polskę 1939 r. (Dokument sprawozdawczy)*. C. K. Grzelak. Warszawa: Neriton, 2003, 234 s.
7. 3-iojo AP II AG vado 1940 m. gegužės 16 d. raportas. *LCVA*, f. 529, ap. 1, b. 344, l. 109.
8. 3-iojo dragūnų Geležinio Vilko pulko karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinis pratimas Nr. 1. *LCVA*, f. 526, ap. 1, b. 221, l. 20–21.
9. 3-iojo dragūnų Geležinio Vilko pulko karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinis pratimas Nr. 2, pratimo Nr. 1 tęsinys. *LCVA*, f. 526, ap. 1, b. 221, l. 22.
10. 3-iojo dragūnų Geležinio Vilko pulko karininkų 1939–1940 m. žiemos eksperimentinis pratimas Nr. 2 (2-as dokumentas), pratimo Nr. 1 tęsinys. *LCVA*, f. 526, ap. 1, b. 221, l. 24.
11. 3-iojo dragūnų Geležinio Vilko pulko vado 1940 m. birželio 1 d. įsakymas. *LCVA*, f. 526, ap. 1, b. 173, l. 53.
12. 4-ojo PP 1940 m. žiemos laikotarpio karininkų taktiniai užsiėmimai. *LCVA*, f. 1365, ap. 1, b. 221, l. 5–6.
13. Aktas Nr. 171, 1940 m. birželio 12 d. Kėdainiai. *LCVA*, f. 528, ap. 1, b. 556, l. 38.
14. ALIŠAUSKAS, Kazys. Stasio Raštikio atsiminimai. *Draugas. Mokslas, menas, literatūra*, 1973, liepos 28, Nr. 171, p. 1–2.
15. ANUŠAUSKAS, Arvydas. Lietuvos okupavimas 1940 m. birželio 15–18 d. *Karo archyvas*, 1997, t. XIV, p. 177–181.
16. Ar pakankamai pasirengę kovai su šarvuočiais? *Kardas*, 1937, birželio 15, Nr. 12 (266), p. 283–284.
17. Artilerijos inspekcija 1940 m. sausio 15 d. *LCVA*, f. 1373, ap. 1, b. 313, l. 1.
18. Baltųjų artilerijos divizionas (grupė) schema [be datos]. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 47.
19. Baltųjų pėstininkų pulko sudėtis [be datos, 1940 m.]. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 46.
20. BULVIČIUS, Vytautas. Pirmoji karo diena. *Karys*, 1939, gegužės 22, Nr. 20–21 (1040–1041), p. 608.
21. BUMBLAUSKAS, Alfredas. 1940, 1921, 1792 m. užmirštos ir nesvarstomos Lietuvos istorijos perspektyvos. Pranešimas, skaitytas tarptautinėje konferencijoje „Valia priešintis“ Lietuvos karo akademijoje [interaktyvus]. 2011 m. birželio 14–15 d. [žiūrėta 2012 07 18]. Prieiga per internetą: < http://www.kam.lt/lt/naujienos_874/teminiu_puslapiu_archyvas/konferencija_valia_priesintis/konferencijos_valia_priesintis_vaizdo_medziaga/konferencijos_pranesimai/videoshow/359.html#view >.
22. BUMBLAUSKAS, Alfredas. Lietuvos tūkstantmetis: dvi atmetos alternatyvos. *Lietuvos istorijos studijos*, t. XXIII, 2009, p. 127–158.

23. Dėl karininkų pratimų žiemos metu. *Kardas*, 1938, Nr. 24 (302), p. 592–594.
24. Dėl LŠS vado rašto Nr. 1378. 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 591, apv. l. 43.
25. DERRY, Thomas Kingston. *Skandinavijos istorija*. Vilnius: Baltos lankos, 1995. 518 p.
26. Dokumenti. Izziņa. Par padomju karaspēka kaujas sastāvu Baltijā uz 10.05.1940 g. Pulkvedis/ Kuzņecovs/. *Latvijas Okupācijas muzeja Gadagrāmata 2005: Atbrīvotāji kā iekartotāji*, 2006, l. 151.
27. Eksperimentinis pratimas Nr. 2, skaidrė. *LCVA*, f. 526, ap. 1, b. 221, l. 25.
28. GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga: Akad. Skautijos l-kla, 1982. 440 p.
29. GAMZIUKAS, Algirdas. *Antanas norėjo būti ore*. Kaunas: Plieno sparnai, 1997. 179 p.
30. Ginklavimo turto stovio žinios 1940 m. liepos 1 d. *LCVA*, f. 3, ap. 1, b. 256, l. 11.
31. Ginklavimo turto žinios esamos sandėliuose 1940 m. liepos 1 d. *LCVA*, f. 3, ap. 1, b. 256, l. 8.
32. GIRNIUS, K. Kęstutis. Ar Lietuva turi teisę gintis? *Naujasis Židinys-Aidai*, 2013, Nr. 2, p. 88–89.
33. GIRNIUS, K. Kęstutis. *Tauta, išbandymai, dorovė. Tarp komunizmo ir demokratijos*. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 2011. 342 p.
34. GURECKAS, Algimantas. Ar Lietuva galėjo išsigelbėti 1939–1940 m.? *Kultūros barai*, 2010, Nr. 6, p. 7–9.
35. I kariuomenės štabo skyriaus 1940 m. referavimas. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 34–37.
36. I kariuomenės štabo skyriaus 1940 m. balandžio 1 d. referavimas evakuacijos reikalu. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1020, l. 8–11.
37. I Kauno rinktinės 26-ajam Tvirtovės š. būriui žiemos mokymai, Įsakymas gintis, 1940 m. kovas. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1615, l. 5.
38. I Kauno rinktinės žinios, 1939 m. rugpjūčio 11 d. *LCVA*, f. 561, ap. 2, b. 1587, l. 199.
39. I PD dalių 1940 m. žiemos laikotarpio karininkų užsiėmimų programų santrauka. 1940 m. sausio 23 d. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1146, l. 119.
40. I PD karo žaidimai. „Baltieji“. 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 44.
41. I PD karo žaidimai. „Mėlynieji“. 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 39–43.
42. I PD štabo 1940 m. balandžio 12 d. įsakymas poligono šaudymo pratimams organizuoti. *LCVA*, f. 528, ap. 1, b. 550, l. 3.
43. I PD štabo 1940 m. gegužės 27 d. raportas. *LCVA*, f. 929, ap. 5, b. 596, l. 62.
44. I PD štabo 1940 m. sausio 4 d. įsakymas. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1146, l. 121.
45. III PD štabo 1940 m. balandžio 27 d. įsakymas į poligoną vykti. *LCVA*, f. 530, ap. 1, b. 492, l. 53.
46. III PD vado 1940 m. birželio 6 d. įsakymas. *LCVA*, f. 530, ap. 1, b. 492, l. 29.
47. Iš Gaižiūnų poligono. *Kardas*, 1936, rugsėjo 1, Nr. 17 (246), p. 449.
48. Įsakymas PAR 1940 m. birželio 5 d. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1161, l. 42–56.
49. JASULAITIS, Vytautas. *Lietuvos kariuomenės artilerijos pulkininkas Vincas Jasulaitis. Žmogus ir karys 1898–1988*. Vilnius: Vaga, 1998. 185 p.
50. JOKUBAUSKAS, Vytautas. „Vienui vieni“: šaulių rengimas partizaniniam karui 1924–1940 m. Lietuvoje. *Istorija*, 2012, t. LXXXVI, p. 11–24.
51. JOKUBAUSKAS, Vytautas. Lietuva ant karo slenkščio: 1939 m. kariuomenės mobilizacija. *Karo archyvas*, t. XXVII, p. 275–330.

52. JOKUBAUSKAS, Vytautas. Lietuvos kariuomenės kariniai planai ir išteklių eventualaus karo su Lenkija atveju 1938–1939 m. *Karo archyvas*, 2011, t. XXVI, p. 272–320.
53. JOKUBAUSKAS, Vytautas. The Concept of Guerrilla Warfare in Lithuania in the 1920–1930s. *Baltic Region*, 2012, No. 2 (12), pp. 32–43.
54. JOKUBAUSKAS, Vytautas. Žvelgiant į ateitį: partizaninės kovos taktikos sklaida Lietuvoje ir jos įgyvendinimas 1944–1953 m. *Genocidas ir rezistencija*, 2011, Nr. 1 (29), p. 51–68.
55. JUKNEVIČIENĖ, Rasa. 1940 m. birželio 15-oji – Lietuvos okupacijos diena, Lietuvos kariuomenės naikavimo pradžia. *Krašto apsauga*, 2010, Nr. 13 (188), p. 19.
56. Kariuomenės organizacijos ir dislokacijos reikalai, 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 5.
57. Kariuomenės štabo 1940 m. birželio 27 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1150, l. 1.
58. Kariuomenės štabo 1940 m. kovo 6 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 50.
59. Kariuomenės štabo 1940 m. sausio 16 d. raštas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1149, l. 1.
60. Kariuomenės štabo I skyriaus 1939 m. referavimas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1134, l. 39, 45.
61. Kariuomenės štabo I skyriaus 1940 m. birželio 13 d. raštas IV skyriaus viršininkui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1165, l. 8.
62. Kariuomenės štabo I skyriaus 1940 m. birželio 3 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1161, l. 13.
63. Kariuomenės štabo I skyriaus operacijų dalies darbų planas [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1169, l. 48.
64. Kariuomenės štabo I skyriaus viršininkui, 1940 m. sausio 30 d. LCVA, f. 1373, ap. 1, b. 313, l. 2.
65. Kariuomenės štabo I skyrius, 1940 m. gegužės 6 d. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 187, l. 29.
66. Kariuomenės štabo I skyrius, 1940 m. gegužės 6 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1129, l. 11.
67. Kariuomenės štabo II skyriaus 1940 m. birželio 7 d. įsakymas. LCVA, f. 528, ap. 1, b. 556, l. 39.
68. Kariuomenės štabo IV skyriaus 1940 m. gegužės 11 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1169, l. 38.
69. Kariuomenės vado 1940 m. gegužės 31 d. įsakymas Nr. 22. Rikiuotės sritis. LCVA, f. 526, ap. 1, b. 216, l. 317.
70. Kariuomenės vado įsakymas 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1151, l. 26–28.
71. Kariuomenės vado pareiškimas spaudai. *Kardas*, 1936, gruodžio 1, Nr. 23 (252), p. 630.
72. Karo aviacijos karo žaidimai. 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 2.
73. Karo aviacijos viršininko 1940 m. balandžio 25 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1151, l. 34.
74. Karo aviacijos viršininko 1940 m. liepos 24 d. raportas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1169, l. 82.
75. Karo mokyklos vykstančios į Švenčionėlių-Pažeimenės poligoną sudėties žinios. LCVA, f. 1373, ap. 1, b. 313, l. 15.
76. KARVELIS, Petras. Paskutinės nepriklausomos Lietuvos dienos. *Lietuvos aneksija: 1940 metų dokumentai*. Sud. L. Gudaitis. Vilnius: Periodika, 1990. 117 p.
77. KASPARAVIČIUS, Algimantas. Katastrofos nuojautos: lietuvių karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. *Lietuvos karinė diplomatija XXI amžiuje: retrospektyva ir perspektyva. Mokslinės praktinės konferencijos medžiaga. Vilnius, 2010 m. gruodžio 3 d.* Vilnius, 2011, p. 28–36.
78. KASPARAVIČIUS, Algimantas. Katastrofos nuojautos: Lietuvos karinė diplomatija Antrojo pasaulinio karo išvakarėse. *Karo archyvas*, 2012, t. XXVII, p. 232–274.

79. *Klasta ir smurtu (1940–1941)*. Vyr. red. A. Martinionis. Vilnius: Kardas, 1995. 215 p.
80. KNEZYS, Stasys. Lietuvos kariuomenės inkorporavimas į Raudonosios armijos sudėtį. 29-jo šaulių teritorinio korpuso formavimas (1940 m. birželio 15 d.–1940 m. gruodžio 31 d.). *Lietuvos archyvai. Apie Lietuvos kariuomenę*, 1999, t. XII, p. 115–152.
81. KUZMINS, Valdis. Latvijas bruņoto spēku mobilizācijas un aizsardzības plāni 1939. gada beigās–1940. gada sākumā. *Militārais apskaitis*, 2009, Nr. 3/4, l. 49–60.
82. LAPINSKAS, Anatolijus. Lietuvos okupacija – apauginta šlykščia propaganda. [interaktyvus]. Vilnius, 2014 01 09 [žiūrėta 2014 01 10]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/ringas/lit/a-lapinskas-lietuvos-okupacija-apauginta-slykscia-propaganda.d?id=63717080>>.
83. LAURINAVIČIUS, Česlovas. *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis: (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1992. 215 p.
84. LAURINAVIČIUS, Česlovas; MOTIEKA, Egidijus; STATKUS, Nortautas. *Baltijos valstybių geopolitikos bruožai XX a.* Vilnius: LII I-kla, 2005. 412 p.
85. LEBEDEVA, Natalija. SSSR ir Pabaltijys 1939–1941 metais (Lietuvos pavyzdys). *Lietuva antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. Anušauskas; Č. Laurinavičius. Vilnius, 2007, p. 55–102.
86. LESČIUS, Vytautas. Lietuvos kariuomenė sovietinės okupacijos išvakarėse. *Karo archyvas*, 2010, t. XXV, p. 249–365.
87. LESČIUS, Vytautas. Lietuvos kariuomenės organizavimo, dislokavimo ir ginkluotės pokyčiai 1938–1940 m. *Karo archyvas*, 2009, t. XXIV, p. 116–205.
88. LIAUŠKA, Virgilijus. Lietuviškoji Manerheimo linija. *Kalbas Vilnius*, 1989, birželio 9, Nr. 24, p. 12.
89. LIEKIS, Šarūnas. *1939: The Year that Changed Everything in Lithuania's History*. Amsterdam; New York: Rodopi, 2010. 386 p.
90. LIEKIS, Šarūnas. Neįgali herojė: ar Lietuva galėjo pasipriešinti sovietams [interaktyvus]. Vilnius, 2010 07 06 [žiūrėta 2010 07 20]. Prieiga per internetą: <<http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=34207249>>.
91. *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. A. Anušauskas. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2007. 720 p.
92. *Lietuvos okupacija ir aneksija 1939–1940. Dokumentų rinkinys*. Vilnius: Lietuvos Valstybinis archyvas; Lietuvos istorijos institutas, 1993. 407 p.
93. *Lietuvos Respublikos užsienio politika: dokumentai, 1939–1940*, t. II (1940 05 27–1940 08 14). Sud. T. Remeikis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 316 p.
94. *Lietuvos šaulių sąjunga valstybės ir visuomenės tarnyboje 1919–2004*. Sud. V. Kavaliauskas; J. Širvinskas; S. Jegelevičius. Kaunas: Arx Baltica, 2005. 311 p.
95. Lietuvos valstybės finansų mobilizacijos planas karo metui. 1935 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 663, l. 26 apv. l.
96. LISTOPADSKIS, Juozas. *Laisvės ir vergijos metai*. Vilnius: Mintis, 1993. 199 p.
97. LŠS apginklavimo poreikis ir turėti ginklai, 1940 m. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1609, l. 10.
98. LŠS ginklų grąžinimo eigos lentelė. 1940 m. birželio 27 d. 21.00 val. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 308, l. 91.

99. LŠS sudėtis ir ginklavimo žinios, 1940 m. balandžio 18 d. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1609, l. 7–8.
100. MEINANDERS, Henriks. *Somijas vēsture*. Rīga: Jumava, 2013. 216 l.
101. MERKELIS, Aleksandras. *Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla*. New York: Amerikos lietuvių tautinė sąjunga, 1964. 740 p.
102. Ministrų Tarybos 1939 m. rugsėjo 19 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1294, l. 172.
103. MUSTEIKIS, Kazys. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius: Mintis, 1989. 62 p.
104. *Nazi-Soviet Relations 1939–1941: Documents from Archives of the German Foreign Office*. Washington: US Department of State, 1948. 404 pp.
105. Nurodymai III PD štabo organizuojamiems karo žaidimams, 1940 m. kovo 20 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 16.
106. PAPEČKYŠ, Egidijus. Lietuvos okupacija 1940 metais [interaktyvus]. Vilnius, 2010 06 14 [žiūrėta 2010 07 30]. Prieiga per internetą: <http://www.kam.lt/lt/juodasis_birzelis_1940_m./lietuvos_okupacija/lietuvos_okupacija_1940_metais.html?pbck=0>.
107. Pėstininkų inspekcijos 1940 m. gegužės 21 d. įsakymas. LCVA, f. 528, ap. 1, b. 550, l. 12.
108. Pėstininkų inspekcijos 1940 m. kovo 9 d. įsakymas. LCVA, f. 496, ap. 2, b. 37, l. 79.
109. PLEČKAITIS, Vytautas. Kai atsisakoma ginti tėvynę ir pasikėsinama į respubliką [interaktyvus]. Vilnius, 2010 07 23 [žiūrėta 2010 07 30]. Prieiga per internetą: <<http://www.lrytas.lt/-12798598531279140498-kai-atsisakoma-ginti-t%C4%97vyn%C4%99-ir-pasik%C4%97sinama-%C4%AF-respublik%C4%85.htm>>.
110. Plungės įgulos pasirengimo pavojui tikrinimo išdavos, 1939 m. birželio 16 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1115, l. 9–10.
111. Pratimas Nr. 3 „Kuopa stabdo“, 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1146, l. 73–74.
112. RAŠTIKIS, Stasys. *Įvykiai ir žmonės*, t. III. Kaunas: Baltijos kultūros fondas, 1996. 616 p.
113. RAŠTIKIS, Stasys. *Kovose dėl Lietuvos*, t. II. Vilnius: Lituanius, 1990. 688 p.
114. RAŠTIKIS, Stasys. *Lietuvos likimo keliais*, t. IV. Kaunas: Baltijos kultūros fondas, 1996. 792 p.
115. Sąrašas dalių ir įstaigų, kurioms mobiliz. atveju laikinai (tam tikram uždaviniui) priskiriama sunkvežimių iš kariuom. skaidinio atsargos. 1940 m. birželio 7 d. patvirtinta Kariuomenės vado div. gen. V. Vitkausko. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1158, l. [15].
116. Skaidrė. 10 PP padėtis IX. 5. 02.00 val. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1147, l. 40.
117. STRELCOVAS, Simonas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai Lietuvoje 1939–1940 metais*. Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto l-la, 2010. 180 p.
118. Sunk. kulk. dalių I poligono šaudymo laikotarpio darbotvarkė, patvirtinta 1940 m. birželio 5 d. pėstininkų inspektoriatu. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1151, l. 5.
119. SURGAILIS, Gintautas. *Antrojo pasaulinio karo pabėgėliai ir internautieji Lenkijos kariai Lietuvoje (1939 09–1940)*. Vilnius: Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija, 2005. 288 p.
120. SURGAILIS, Gintautas. *Lietuvos kariuomenė 1918–1998 m.* Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 1998. 148 p.
121. SURGAILIS, Gintautas. *Pirmasis pėstininkų Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pulkas*. Vilnius: LR krašto apsaugos ministerija, 2011. 304 p.

122. SVARAUSKAS, Artūras. Valstybinė opozicija ir politinė krizė Lietuvoje 1940 m. okupacijos išvakarėse. *Istorija*, t. LXXXX, 2013, p. 22–35.
123. ŠAP dalinių I poligono šaudymo laikotarpio darbotvarkė, patvirtinta 1940 m. gegužės 17 d. pėstininkų inspektoriaus. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1151, l. 11.
124. ŠKIRPA, Kazys. *Sukilimas Lietuvos suverenumui atstatyti. Dokumentinė apžvalga*. Vašingtonas: Franciscan Fathers Press, 1973. 583 p.
125. ŠLIOGERIS, Vaclovas. *Antanas Smetona: žmogus ir valstybininkas*. Sodus: Bachunas, 1966. 181 p.
126. Švenčionėlių-Pažeimenės poligono viršininko 1940 m. birželio 16 d. įsakymas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1150, l. 2.
127. TAMOŠAITIS, Mindaugas. *Didysis apakimas. Lietuvių rašytojų kairėjimas 4-ajame XX a. dešimtmetyje*. Vilnius: Gimtasis žodis, 2010. 223 p.
128. TARNSTROM, Ronald. *Sword of Scandinavia: The Military History of Denmark, Norway, Iceland, Sweden, Finland*. Lindsborg: Trogen Books, 1996. 322 p.
129. TLF. Ir TLC. Ryšiai mob. ir priedangos veiksmų metu [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 608, l. [43a].
130. TREČIOKAS, [Kazys]. Atsiminimai iš 9 P. D. L. K. Vytenio pulko gyvenimo. *Lietuvių archyvas: bolševizmo metai*, t. II. Red. J. Balčiūnas. Kaunas, 1942, p. 229–242.
131. TREIJS, Rihards. *Latvijas ģenerāļi. Armijas komandieri un štāba priekšnieki 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstnesis, 2006. 272 l.
132. VAIČENONIS, Jonas. Lietuvos kariuomenės vyriausiojo štabo viršininko plk. K. Škirpos Lietuvos kariuomenės vystymo planas. *Karo archyvas*, 2006, t. XXI, p. 315–422.
133. VAREIKIS, Vygantas; JOKUBAUSKAS, Vytautas. Su kuo Lietuva rengėsi kariauti tarpukariu? *Kultūros barai*, 2010, Nr. 11, p. 77–84.
134. Vilniaus geležinkelio stoties 1940 m. gegužės 8 d. raportas. LCVA, f. 534, ap. 1, b. 237, l. 3.
135. Vilniaus įgulos karininkų žiemos užsiėmimų tvarkaraštis, 1940 m. kovo 1 d. – gegužės 1 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1148, l. 15.
136. Vilniaus komendanto 1940 m. balandžio 23 d. raportas. LCVA, f. 496, ap. 2, b. 10, l. 56.
137. Vilniaus komendanto 1940 m. balandžio 24 d. raportas. LCVA, f. 496, ap. 2, b. 10, l. 57.
138. Vilniaus komendanto 1940 m. gegužės 17 d. raštas Ginklavimo valdybai. LCVA, f. 496, ap. 2, b. 10, l. 66.
139. Vytauto D. Karininkų kursą viršininko gen. št. plk. Karvelio pranešimas kursantą išleistuvėse. *Kardas*, 1937, liepos 1, Nr. 13 (267), p. 303–306.
140. VUORENMAA, Anssi. Defensive Strategy and Basic Operational Decisions in the Finland–Soviet Winter War 1939–1940. *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 1985, N° 62, pp. 74–79.
141. ZUBKOVA, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Vilnius: Mintis, 2010. 416 p.
142. ŽALYS, Vytautas. Ar rengėsi kariauti su TSRS Pabaltijo valstybės. *Kultūros barai*, 1988, Nr. 8, p. 57–61.
143. ŽALYS, Vytautas. Dėl karinio bendradarbiavimo Baltijos antantės sistemoje (1939–1940 m.). *Lietuvos istorijos metraštis. 1988 metai*. 1989, p. 59–78.
144. ŽALYS, Vytautas. Ką byloja Lietuvos kariuomenės štabo dokumentai. *Kalba Vilnius*, 1989, birželio 23.

145. Žemėlapis Kauno gynimo plano ugniaviečių išdėstymo schema, 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1161, l. 57.
146. Žemėlapis: Esamoji ir siūlomoji karvelynų organizacija bei dislokacija [1940 m.]. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1167, l. 100.
147. Žiemos mokymo pratimas, 1940 m. *LCVA*, f. 561, ap. 2, 1615, l. 3–4.
148. Žiemos pratimai „Batalionas ginasi“, 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1146, l. 84–90.
149. Žinios apie LŠS ginklavimo turtą 1940 m. rugpjūčio 30 d. *LCVA*, f. 929, ap. 9, b. 308, l. 276.
150. ЕРЕМЕНКО, Андрей. В начале войны [interaktyvus]. Москва, 1965 [žiūrėta 2013 12 27]. Prieiga per internetą: <http://militera.lib.ru/memo/russian/eremenko_ai_1/01.html>.
151. *Зимняя война 1939–1940 гг. в документах НКВД*. Сост. С. К. БЕРНЕВ; А. И. РУПАСОВ. Санкт-Петербург: ЛИК, 2010. 320 с.
152. ИЛЬМЯРВ, Магнус. *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2012. 806 с.
153. КРЕВЕЛЬД, ван Мартин. *Трансформация войны*. Москва: ИРИСЭН, 2008. 344 с.
154. МЕЛЬТЮХОВ, Михаил. *17 сентября 1939. Советско – польские конфликты 1918–1939*. Москва: Вече, 2009. 624 с.
155. МЕЛЬТЮХОВ, Михаил. *Упущенный шанс Сталина. Схватка за Европу 1939–1941 гг.* Москва: Вече, 2008. 544 с.
156. *Советско-финляндская война 1939–1940*, т. I. Санкт-Петербург: Полигон, 2003. 608 с.
157. *СССР и Литва в годы Второй мировой войны*, т. I. А. Каспаравичюс; Ч. Лауринавичюс; Н. Лебедева. Vilnius: LII I-la, 2006. 776 с.

Komentarai

158. Trumpinį „R“ galima dešifruoti įvairiai: gen. št. plk. K. Ališausko manymu – „raudonieji rusai“, arba, pvz., „Rusija“, pagal analogą „L“ – Lenkija, „V“ – Vokietija arba tiesiog „R“ – tai rytai. Nesuradus dokumento sudėtinga tiksliai nusakyti „R“ reikšmę.
159. Karo mokykla kariuomenės štabo nurodymu į poligoną buvo išsiųsta 1940 m. gegužės pabaigoje, po trijų savaičių, kaip tik birželio 15 d. apie 9.00 val. ryto, traukiniu išvyko per Vilnių atgal į Kauną. Karo mokyklą sudarė apie 600 žmonių: 2 kadrinės kuopos, 3 aspirantų kuopos, artilerijos baterija. Visi buvo ginkluoti šautuvais, turėjo keletą lengvųjų ir sunkiųjų kulkosvaidžių bei 4 artilerijos pabūklus. Tačiau grįždama nebeturėjo amunicijos, nes buvo iššaudyta poligone [96]. Poligono pratybose nuo gegužės 31 d. iki birželio 15 d. dalyvavo 502 vyrai (31 karininkas, 116 kariūnų, 180 aspirantų, 27 puskarininkiai ir 148 kareiviai bei civiliai tarnautojai). Karo mokykla kartu vežėsi 7 lauko artilerijos pabūklus, 2 20 mm pabūklus, 2 minosvaidžius, 12 sunkiųjų ir 14 lengvųjų kulkosvaidžių [75].
160. Plačiau apie karo žaidimus žr. bylą: Kariuomenės karo žaidimai, 1940 m. *LCVA*, f. 929, ap. 3, b. 1145, l. 1–39.

161. 1940 m. gegužės 10 d. duomenimis, Lietuvoje buvo 19 210 raudonarmiečių, kurių ginkluotę sudarė 12 440 šautuvų, 745 kulkosvaidžiai, 102 artilerijos pabūklai (76,2 mm ir didesni), 310 tankų, 38 šarvuočiai, 52 karo lėktuvai, taip pat 1 445 automobiliai ir 3 166 arkliai. [26]. Pagal susitarimą, SSRS sausumos pajėgas Lietuvoje galėjo sudaryti iki 18 500 žmonių, o aviaciją – iki 1 500 karių. Didžiausia RA bazė buvo numatyta Alytuje – 8 600 žmonių (43 %), kitos gerokai mažesnės. Sausumos kariuomenė turėjo būti išdėstyta Naujojoje Vilnioje (SSRS pajėgų Lietuvoje štabas, pėstininkai ir artilerija, iki 4 500 žmonių), Alytuje (pėstininkai, artilerija, motorizuoti, ryšių ir pionierių daliniai, iki 8 000 žmonių), Prienuose (pėstininkai ir artilerija, iki 2 500 žmonių) ir Gaižiūnuose (poligonas ir motorizuoti daliniai, iki 3 500 žmonių); aviacija Gaižiūnuose (bombonešiai, iki 900 žmonių), Alytuje (naikintuvai, iki 600 žmonių), laikinai, kol numatytose vietose bus tinkamai įrengti aerodromai, SSRS karo aviacija įsikūrė Kirtimų (tuomet – Porubanek) aerodrome [92, 143]. 1940 m. gegužės mėnesį iš viso Baltijos šalyse buvo 66 946 RA kariai su 44 379 šautuvais, 2 369 kulkosvaidžiais, 300 artilerijos pabūklais, 1 065 tankais, 150 šarvuočių, 582 karo lėktuvais, 5 579 automobiliais ir 9 565 arkliais [26].
162. Vokietijos įtakos sferai buvo palikta dalis Suvalkijos [91, 43]. Tik 1940 m. liepos 13 d. SSRS kreipėsi į Vokietiją dėl teritorijos priklausomybės klausimo sureguliuojimo; 1941 m. sausio 1 d. pasirašė susitarimą, pagal kurį SSRS įsipareigojo Vokietijai sumokėti 7,5 mln. aukso dolerių „kompensaciją“ [85, 94].
163. Iš viso tarp vyresniųjų karininkų, pradedant plk. ltn. laipsniu, Suomijos kariuomenėje 1939 m. tarnavo 170 buvusių jėgerių, iš 50 pulkininkų 33 buvo tarnavę jėgeriais Vokietijoje, iš 18 rikiuotės generolų 15 buvę jėgeriai, t.y. kariuomenės, Generalinio štabo, karo laivyno ir karo aviacijos, Aukštosios karo mokyklos, pasienio apsaugos pajėgų ir pasienio apsaugos korpuso, visų trijų divizijų vadai, vyriausiasis kariuomenės inspektorius, pėstininkų inspektorius, karo technikos inspektorius, kariuomenės tiekimo ir mobilizacijos skyriaus viršininkai buvo tarnavę 27-ajame jėgerių batalione. Tik 3 rikiuotės generolai – artilerijos inspektorius ir jo pavaduotojas bei kavalerijos brigados vadas – tarnybą pradėjo Rusijos imperijos armijoje. Pirmojo pasaulinio karo metu Vokietijos armijoje iš viso kovėsi 1897 suomia jėgeriai, iš kurių buvo 270 (14 %) studentai. 1918 m. vasario pabaigoje jėgeriai grįžo į Suomiją ir gerokai papildė besikuriančių karinių pajėgų jaunesniųjų karininkų gretas. Todėl Suomijos karinės vadovybės santykiai su Vokietijos kariuomene buvo labai draugiški ir asmeniškai, kariuomenės vadas gen. ltn. Hugo Viktoras Östermanas, štabo viršininkas gen. ltn. Lennartas Karlas Oeschas, *Suojeluskunta* vadas gen. ltn. Lauris Malmbergas ir kt. Vokietijoje turėjo daug asmeninių draugų, kurie kariuomenėje užėmė aukštus postus [152, 238; 151, 90–92; 100, 133–134].
164. Minėtą pavyzdį, kaip Lietuvos kariuomenė planavo paskirstyti jėgas karo su Vokietija atveju, galime pasitelkti ir galimo karo su SSRS modeliavimui. Pavyzdžiui, Jurbarko–Kauno–Ukmergės–Rokiškio liniją sudarė apie 250 km, Jurbarko–Raudondvario–Nevėžio upės–Pasvalio apie 200 km. Teoriškai galima daryti prielaidą, kad priedangos metu netekus 3 PP ir dalies kavalerijos, o 2 PP palikus apsaugai, rezerve Žemaitijoje būtų likę 13 PP, taigi kiekvienam PP po maždaug 15 km.

165. Kariuomenė turėjo 12 000 pistoletų, 147 500 šautuvų ir karabinių, 924 sunkiuosius, 3 755 lengvuosius ir 336 aviacijos kulkosvaidžius, 122 151 granatą, 110 minosvaidžių ir 32 458 minas jiems, 300 automatinių 20 mm pabūklų ir 203 763 sviedinius, 5 40 mm priešlėktuvinius pabūklus ir 2 120 sviedinių, 9 75 mm priešlėktuvinius pabūklus ir 8 272 sviedinius, 219 lauko artilerijos pabūklų ir 208 808 sviedinius. 1940 m. vasaros pradžioje Kaune sandėliuose buvo 32 304 šautuvai ir karabinai (21,9 % iš visų turėtų), 67 sunkieji (7,25 %), 985 lengvieji (26,23 %) ir 29 aviacijos (8,63 %) kulkosvaidžiai, 989 pistoletai (8,24 %), 18 minosvaidžių (16,36 %) ir 9 000 minų (27,73 %), 14,238 mln. šovinių (14,12 %), 16 000 granatų (13,1 %), 24 *Oerlikon* ir 25 005 ŠAP 20 mm sviedinių (12,27 % iš visų 20 mm ir 19,98 % iš visų turėtų (125 172) ŠAP), 25 2 cm *Flak 30* pabūklai (16,67 %), 4 patrankas (1,83 %), 32 300 artilerijos sviedinių iš visų naudotų modelių lauko artilerijai (15,47 %), 400 priešlėktuvinių 75 mm sviedinių (4,84 %) ir kt. Tryškiuose buvo 9,51 mln. šovinių (9,43 %), 5 000 minosvaidžių minų (15,4 %), 32 600 (75 mm, 83,8 mm, 105 mm haubicų bei patrankų ir 155 mm) lauko artilerijos sviedinių (15,61 %) ir 300 signalinių raketų. Linkaičiuose–Sėduvoje buvo 43,962 mln. šovinių (43,59 %), 840 granatų (0,69 %), 5 000 minosvaidžių minų (15,4 %), 15 2 cm *Flak 30* pabūklų (10 %), 4 105 mm patrankos (1,83 %), 93 200 (75 mm, 76,2 mm, 83,8 mm ir 105 mm haubicų bei patrankų) lauko artilerijos sviedinių (44,63 %), 3 000 priešlėktuvinių 75 mm sviedinių (36,27 %) ir 5 400 aviacijos bombų [30; 31].

Plan “R” of the Lithuanian Armed Forces (1939–1940)

Vytautas Jokubauskas

Klaipėda University, Institute of Baltic Sea Region History and Archaeology,
Herkaus Manto St. 84 (VI korpusas), Klaipėda, e-mail pilsotas@yahoo.com

Summary

In 1939–1940 the Lithuanian Armed Forces saw Germany as its major enemy and were working on improving the plan of operations known as Plan “V” (Lith. *Vokietija*); however, at the same time they doubted, and not without reason, about the peacefulness and sincerity of their military ally, the USSR. Even though the garrisons of the Red Army were deployed on the territory of Lithuania under the 1939 Mutual Assistance Treaty imposed by the USSR, the Lithuanian Armed Forces had Plan “R” for reacting to unexpected aggressive actions undertaken by the USSR against Lithuania. In June 1940, before the Soviet occupation, documents related to the USSR were destroyed in the Lithuanian Armed Forces on a mass scale; therefore, Plan “R” itself has not yet been found; nevertheless, its existence is confirmed by other documents. The potential defensive positions of the Lithuanian Armed Forces in the event of the Soviet attack were established on the basis of the 1940 material of military trainings of the Lithuanian Armed Forces and communication plans for the case of war.

In the event of an armed conflict with the USSR, the Lithuanian Armed Forces were planning to confront the enemy somewhere in the line of Jieznas-Aukštadvaris-Vilnius-Neris and Žeimena rivers (see Map 1) by withdrawing in the northwest, west direction towards Kaunas and Samogitia afterwards. It is likely that they would have tried to exploit natural obstacles, in particular the rivers of Šventoji, Nevėžis, Dubysa, Neris and Nemunas. Generally speaking, compared to the 1937–1939 Plan “L” (intended to withstand the attack of Poland (Lith. *Lenkija*)), actions were moved about 40–70 km southwards, southeastwards and eastwards due to extensive areas of enemy confrontation, which could have given at least 2–3 extra days for resistance.

The fact that in June 1940 the Soviet occupation met no armed resistance from Lithuania was not a military decision related to planning or military supplies but rather a political decision determined by the doubts of Lithuanian President Antanas Smetona and the position of the ministers of opposition parties in the Government and that of generals close to the opposition – to overthrow the regime of Antanas Smetona and the Nationalists who had ruled Lithuania since 1926 at any cost. The opposition was hoping that Lithuania would maintain at least partial sovereignty and Stasys Raštikis, former commander-in-chief and divisional general, would become the new head of the Government; however, their expectations were doomed to disappointment – Lithuania was occupied and annexed.

If viewed from an alternative historical perspective, it can be stated that Lithuania’s resistance to the 1940 occupation could have been of three levels. First, a massive resistance of mobilised Lithuanian armed forces. In that case, Lithuania could expect to gather the efforts of about 150,000–160,000 men, soldiers and riflemen (for composition, see *Scheme 1*). Secondly, a military resistance of limited scope, which could be formed of regular army units available as of June 1940, border guards and riflemen only, could have gathered over 76,000 men. Third, a local, or “symbolic”, resistance, as often noted in the public discourse.

In the event of local resistance, only individual units deployed closer to the German border could have been involved in the active military actions with the Red Army of the USSR. This category potentially included the 7th Infantry Regiment (in Tauragė) and the 9th Infantry Regiment (in Marijampolė); with these regiments, two local spots of resistance would have been formed, which have potentially been made of around 4,500–5,000 soldiers. At the last minute, BG Kazys Musteikis, Minister of Defence, following the instructions of Antanas Smetona, attempted to organise a local resistance – he gave a command by phone to resist and for the 7th and 9th infantry regiments to withdraw to East Prussia; in the first case, the commander of regiment refused to execute a phone command, whereas in the second case the military command instructed the 9th regiment already on the move to return to the barracks.

Key words: *Plan “R”, Soviet occupation, Lithuanian Armed Forces, mobilization, military simulations, armed resistance.*

Įteikta / Received 2014-01-12
Priimta / Accepted 2014-06-09